

Soyutun Somutlaştırılması: Türkçe Atasözlerinde Organ Adlarının Edimsel İşlevleri

Embodying the Abstract: Pragmatic Functions of Body Part Terms in Turkish Proverbs

DR. ÖĞR. ÜYESİ CEREN SELVİ* - DR. ÖĞR. ÜYESİ EBRU ALAGÖZ BOYRAZ**
PROF. DR. ERTUĞRUL YAMAN***

Öz

Bu çalışmada, Türkiye Türkçesi'ndeki atasözlerinde geçen somut organ adları, pragmatik işlevleri ve edimsel amaçları bakımından Austin'in söz edimi kuramı çerçevesinde incelenmiştir. Atasözleri, bir toplumun tarihsel birikimini ve değer yargılarını kuşaktan kuşağa aktaran kalıplaşmış söz varlığı öğeleridir. Atasözleri, yüzey yapılarında betimleyici ifadeler içermekle birlikte, işlevsel açıdan değerlendirildiğinde belirli edimsel amaçlar taşıyan söz edimleri olarak da işlev görürler ve *uyarma*, *öğüt verme*, *kınama*, *onaylama* gibi toplumsal davranışı yönlendiren işlevler üstlenirler.

Bu çalışmanın veri tabanını Ömer Asım Aksoy'un Atasözleri Sözlüğü oluşturmaktadır. Sözlük'te yer alan atasözleri arasından somut organ adı içerenler seçilmiş ve toplam on üç organ adı tespit edilmiştir. Her atasözü, Austin'in söz edimi kuramının üç boyutu — düzsöz edimi, edimsöz edimi ve etkisöz edimi — çerçevesinde değerlendirilmiştir. Çalışmada “pragmatik işlev” atasözünün bağlamsal işlevini (edimsöz edimi); “edimsel amaç” ise dinleyicide oluşan etkiyi (etkisöz edimi) karşılamaktadır.

Bu çalışmanın temel amacı, atasözlerinin yalnızca anlamsal yapılar değil, bağlam içerisinde dinamik biçimde anlam kazanan ve toplumsal deneyimi düzenleyen edimsel söylemler olduğunu da ortaya koymaktır. Organ adları, soyut kavramların somutlaştırılmasında önemli işlevler

*Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, cerensselvi@aybu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7606-4292

**Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, alagöz.ebru@ahievran.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2212-355X

*** Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, e.yaman@ahievran.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5431-3243

Geliş/Arrival: 01.07.2026
Kabul/Accepted: 19.08.2026

Yayın/Published: 26.09.2026

This work is licensed under a CC
Attribution 4.0 International Licence.

© Söylem and Author(s)

Alıntılama/Cite as: Selvi, Ceren vd. (2026). “Soyutun Somutlaştırılması: Türkçe Atasözlerinde Organ Adlarının Edimsel İşlevleri”. *Söylem* 11(3): 1650-1680.

Doi: 10.29110/soylemdergi.1983023

üstlenmektedir ve *akıl, değer, niyet* gibi soyut alanlara gönderimde bulunarak atasözlerinin ikna edici ve öğretici gücünü vurgulamaktadır

Anahtar sözcükler: edim bilimi, söz edimi kuramı, atasözleri, organ adları, pragmatik işlev.

Abstract

In this study, the names of specific body parts found in Turkish proverbs were examined within the framework of Austin's speech act theory in terms of their pragmatic functions and performative purposes. Proverbs are fixed linguistic units that transmit a society's historical heritage and value judgments from one generation to the next. While proverbs contain descriptive expressions in their surface structure, when evaluated functionally, they also serve as speech acts carrying specific performative purposes and assume functions that guide social behavior, such as warning, advising, censuring, and approving.

The database for this study is based on Ömer Asım Aksoy's Dictionary of Proverbs. Proverbs containing specific organ names were selected from the dictionary, and a total of thirteen organ names were identified. Each proverb was evaluated within the framework of the three dimensions of Austin's speech act theory—literal speech act, performative speech act, and illocutionary speech act. In this study, "pragmatic function" corresponds to the contextual function of the proverb (performative speech act), while "performative purpose" corresponds to the effect produced in the listener (illocutionary speech act).

The primary aim of this study is to demonstrate that proverbs are not merely semantic structures but also performative discourses that acquire meaning dynamically within a context and regulate social experience. Organ names play significant roles in concretizing abstract concepts and, by referring to abstract domains such as reason, values, and intention, emphasize the persuasive and instructive power of proverbs.

Keywords: speech act theory, theory of speech acts, proverbs, names of body parts, pragmatic function.

GİRİŞ

Dilsel anlamın yalnızca sözcüklerin sözlük karşılıklarıyla sınırlı olmadığı, kullanım bağlamı içinde yeniden üretildiği görüşü, pragmatik dil biliminin temel noktalarından biridir. Pragmatik yaklaşım, dilsel birimlerin ne söylediğinden çok, hangi amaçla, hangi bağlamda ve neyi ima ederek kullanıldığını incelemeyi hedefler. Bu yönüyle pragmatik dil bilimi, özellikle kalıplaşmış dil birimleri arasında yer alan atasözlerinin işlevsel ve iletişimsel boyutlarının çözümlenmesine elverişli bir kuramsal çerçeve sunar.

Edim bilimi (pragmatik dil bilimi), dilin kullanım alanını açığa çıkaran dil inceleme alanı olarak tanımlanabilir. Odak noktası dilin bağlam içindeki kullanımıdır. Dil içerisinde kullanımda olan yapıları yüzey yapıya çıkararak açıklar ve iletişimin başarılı bir şekilde gerçekleşip gerçekleşmediğini inceler. İletişimin gerçekleşmesi için konuşucu ve dinleyicinin (okur veya dinleyici) aynı anlam düzleminde buluşması gerekmektedir. Edim bilimi bu iletişim sonucunda ortaya çıkan bağlam üzerinde durur.

Atasözleri; biçimsel olarak sabit, anlamsal olarak yoğun ve kültürel açıdan bilgi yüklü dil birimleridir. Anlamlarını çoğu zaman doğrudan değil, örtük ve dolaylı yollarla aktarırlar. Bu durum, atasözlerini pragmatik açıdan incelenmesi gereken söylem birimleri hâline getirir. Çünkü bir atasözü, yalnızca dile getirdiği yargıyla değil, kullanıldığı bağlamda üstlendiği *uyarma, öğüt verme, yargılama ya da normalleştirme* gibi işlevlerle anlam kazanır.

Pragmatik işlev kavramı, dilsel ifadelerin iletişim sürecinde üstlendiği edimsel rolleri ifade eder. Bu bağlamda atasözleri, çoğu zaman doğrudan emir ya da yargı bildirmeden, dolaylı anlatım yoluyla konuşmayı gerçekleştirir. Searle'ün konuşma edimleri kuramı çerçevesinde değerlendirildiğinde, atasözlerinin büyük bir bölümünün *yönlendirici (directive)* ve *değerlendirici (expressive)* edimler kapsamında ele alınabileceği görülmektedir. Bununla birlikte, atasözlerinde edimsel anlamın belirlenmesinde bağlam, söyleyici konumu ve dinleyiciyle kurulan ilişki belirleyici rol oynar.

Atasözlerinde anlamın dolaylı biçimde kurulması, Grice'ın (1975), iş birliği ilkeleri ve özellikle *ima (implicature)* kavramı ile açıklanabilir. Atasözleri, çoğu zaman söylenmeyen duygu ve düşünceler üzerinden bir anlam üretir. Bu yönüyle atasözleri, ortak bilgiye dayalı iletişimin örneklerini oluşturur ve anlamın yalnızca dilsel yapıdan değil, toplumsal uzlaşıdan da beslendiğini gösterir.

Çalışmanın odak noktasını oluşturan insana ait somut organ adları, atasözlerinde soyut kavramların somutlaştırılmasında önemli bir işlev üstlenmektedir. *Ağız, burun, göz, kulak, mide* gibi organ adları; *akıl, kişilik, ahlak, değer, niyet ve yaşam* gibi soyut alanlara gönderimde bulunur. Bu durum, atasözlerinde hem kavramsal metaforların hem de pragmatik işlevlerin birlikte işletildiğini göstermektedir. Somut organ adları aracılığıyla kurulan bu dolaylı anlatım, söylemin ikna edici ve öğretici gücünü ortaya koyar.

Sonuç olarak edimsel/pragmatik dil bilimi, atasözlerini yalnızca anlam taşıyan kalıp söz varlıkları olarak değil, toplumsal kuralları düzenleyen ve aktaran söylem araçları olarak ele alma imkânı sunar. Bu kuramsal çerçeve, çalışmada ele alınan atasözlerinin somut organ adları üzerinden hangi pragmatik işlevleri üstlendiğini ortaya koymak açısından temel dayanağı oluşturmaktadır.

EDİM BİLİMİ

Dil, yalnızca düşünceleri aktarmaya yarayan bir araç olmak dışında, toplumsal düzen ve yapının temel noktasıdır. Bu boyutuyla dili inceleyen edim bilimi (*pragmatics*), dilsel birimlerin soyut anlam ve yapısı yerine gerçek iletişim ortamındaki kullanımını, bağlamını ve işlevini araştıran bir dil bilimi dalı olarak kabul edilmelidir. Edim biliminin temel problemi şudur: *Bir konuşucu (kaynak), söylediğinden fazlasını nasıl iletir ve dinleyici (alıcı) bu anlamı nasıl kavrar?* Bu soruyu yanıtlamaya çalışan edim bilimi, anlam ile bağlam arasındaki ilişkiyi merkeze alarak dilin durağan bir yapı olmadığını, aksine dinamik bir eylem alanı olduğunu açıklar.

Dilin kullanım boyutu ile ilgili düşünceler, 20. yüzyılın ortalarında felsefe alanında düşünülmeye ve konuşulmaya başlamıştır. Ludwig Wittgenstein, *Felsefi Soruşturmalar* (2023) adlı eserinde dilin anlamının kullanımda yattığını ileri sürmüştür; "Bir sözcüğün anlamı, dildeki kullanımıdır." (s. 40) diyerek anlamın soyut bir kavram değil, somut bir eylem olduğunu

vurgulamıştır. “Dil oyunları” (s. 26) kavramıyla her söylemin kendine özgü bir bağlam ve kural bütünü içinde işlev gördüğünü açıklamıştır. Bu yaklaşım, dilin yalnızca bir betimleme aracı olmadığı düşüncesinin felsefi zeminini oluşturmuş ve sonraki edim bilimi çalışmalarına önemli bir kavramsal harita bırakmıştır. Austin, bu mirası devralan ve edim biliminin kurucu isimlerinden biri olarak kabul edilen bilim insanı olmuştur. Austin, 1955 yılında Harvard Üniversitesi’nde verdiği ve ölümünün ardından *How to Do Things with Words* (1962) adıyla yayımlanan derslerinde, dili eylem olarak kavramsallaştıran söz edimi kuramının (*speech act theory*) temellerini atmıştır.

Austin’in söz edimi kuramı, sonraki yıllarda pek çok araştırmacı tarafından geliştirilmiş ve genişletilmiştir. John R. Searle, *Speech Acts* (1969) adlı eserinde Austin’in kuramını yeniden ele alarak söz edimlerini beş temel kategoride sınıflandırmıştır: yönlendiriciler (*directives*), bildirimliler (*assertives*), bağlayıcılar (*commissives*), dışavurumcular (*expressives*) ve ilanlar (*declarations*). Searle’ün bu sınıflandırması, söz edimlerinin dizgesel biçimde çözümlenmesine önemli bir katkı sağlamıştır. Diğer yandan Herbert Paul Grice, *Logic and Conversation* (1975) adlı çalışmasında konuşucuların iletişimde gerçekleştirdiği iş birliği ilkesini ve bu ilkeye bağlı sözler aracılığıyla dolaylı anlamın nasıl iletildiğini açıklamıştır. Her iki yaklaşım da Austin’in kuramıyla birlikte edim biliminin temel başvuru çerçevelerini oluşturmakta; dilin işlevsel ve bağlamsal boyutlarını anlamlandırmada birbirini tamamlayıcı bir nitelik taşımaktadır.

Edim bilimi çalışmaları Türkiye’de de giderek artan bir ilgi görmektedir. Bu alanda hem kuramsal hem de uygulamalı nitelikte önemli çalışmalar ortaya konulmaktadır. *Kıran ve Kıran (2018)*, dil bilime giriş niteliğindeki kapsamlı kitaplarında edim bilimini temel alanlardan biri olarak ele almış; bağlam, söylem ve anlam ilişkisini ayrıntılı biçimde incelemiştir. *Yılmaz (2020)*, edim bilimini Türkçe açısından sistematik bir çerçevede sunan çalışmasında söz edimi kuramı başta olmak üzere temel kavram ve kuramları Türkçe örneklerle açıklamıştır. *Duman (2022)* ise edim biliminin kuram ve uygulama boyutlarını bir arada değerlendiren çalışmasıyla alana önemli bir katkı sağlamıştır. Bu çalışmalar, edim bilimsel yaklaşımların Türkçe bağlamında da geçerliliğini ve uygulanabilirliğini göstermektedir. *Yaylagül Üstünel (2020)*, Kutadgu Bilig adlı eseri edim bilimi bakış açısıyla incelemiştir.

Söz edimi kuramının kurucusu J. L. Austin, *How to Do Things with Words* (1962) adlı eserinde dilin yalnızca bir betimleme aracı olmadığını, her sözcelemenin aynı zamanda bir eylem niteliği taşıdığını ileri sürmektedir. Austin’e göre bir şey söylemek, aynı zamanda bir şey yapmaktır. Bu temel görüşten hareketle Austin, söz edimlerini üç boyutta ele alır. Birinci boyut olan düzsöz edimi (*locutionary act*), belirli bir anlam ve gönderge taşıyan sözcelemenin kendisidir; yani konuşucunun ürettiği dil bilgisel ve anlamsal içeriktir (Austin, 1962, s. 92-94). İkinci boyut olan edimsöz edimi (*illocutionary act*), konuşucunun sözcelem aracılığıyla gerçekleştirdiği niyet ve işlevi kapsamaktadır. Austin bu boyutu şöyle açıklamaktadır: “Bir düzsöz edimi gerçekleştirmek, genel olarak aynı zamanda ve bu nedenle bir edimsöz edimi gerçekleştirmektir.” (Austin, 1962, s. 98-101). Uyarma, öğüt verme, kınama, onaylama gibi işlevler bu boyut kapsamında değerlendirilmektedir. Üçüncü boyut olan etkisöz edimi (*perlocutionary act*) ise sözün dinleyicide bıraktığı etkiyi ifade etmektedir. Austin’in ifadesiyle: “Bir şey söylemek, çoğu zaman, hatta çoğunlukla, dinleyicinin duyguları, düşünceleri veya eylemleri üzerinde belirli sonuçsal etkiler doğuracaktır.” (1962, s. 101-103).

Atasözleri, bir toplumun tarihsel birikimini, değer yargılarını ve ortak deneyimlerini kalıplaşmış bir dil yapısı içinde kuşaktan kuşağa aktaran söz varlığı unsurlarıdır. Yüzeysel yapılarına bakıldığı zaman betimleyici bir görünüm sergileyen atasözleri, işlevsel açıdan ele alındığında güçlü edimsel amaçlar ortaya koyarlar. Bu nedenle atasözleri, yalnızca anlam bilimsel değil edim bilimsel bir perspektiften de incelenmeye uygun dilsel birimlerdir. Nitekim Lauhakangas (2007, s. 80–81), atasözlerinin salt bir bilgi aktarımı olmadığını; toplumsal davranışı yönlendirmeye ve şekillendirmeye yönelik, duygusal gerilim anlarında devreye giren çok işlevli araçlar olduğunu vurgular. Bu bağlamda atasözleri; *uyarma*, *öğüt verme*, *kınama*, *onaylama* gibi edimsel işlevleriyle Austin'in söz edimi kuramı çerçevesinde değerlendirilmeye son derece elverişli dilsel yapılar olarak öne çıkmaktadır.

Bu çalışmada Ömer Asım Aksoy'un *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* (2024) esas alınarak organ adı içeren Türkçe atasözleri Austin'in söz edimi kuramı çerçevesinde incelenmiştir. Çalışma kapsamında tespit edilen on üç organ adına ait atasözleri; düzsöz, edimsöz ve etkisöz edimleri bakımından ele alınmış, her atasözünün bağlamsal (pragmatik) işlevi ve edimsel amacı ortaya konmaya çalışılmıştır. Atasözlerinin kalıplaşmış ve anonim yapısı, yüzeysel düzeyde betimleyici bir görünüm sergilese de derin yapıda güçlü edimsöz edimleri barındırdığına işaret etmektedir. Bu çalışmayla Türkçe atasözlerinin salt anlam bilimsel değil, edim bilimsel açıdan da zengin bir yapıya sahip olduğunun ortaya konması hedeflenmektedir.

ALAN YAZINI

Edim bilimi konusu, Türkçe kaynaklarda oldukça geniş bir çalışma alanı olarak öne çıkmaktadır. Bu bölümde edim bilimi ile ilgili yapılan çalışmalardan kısaca bahsedilmiş ve alana sundukları katkılar değerlendirilmiştir.

Türkçe alan yazınında geniş bir çalışma alanı oluşturan edim bilimi (pragmatik), dilsel unsurların bağlam, niyet, ön varsayım ve sosyokültürel kodlar ekseninde çözümlenmesinde bütüncül bir yaklaşım sunmaktadır. Bu doğrultuda Altınörs (2023), Malinowski'nin antropolojik dil yaklaşımını kuramsal düzeyde inceleyerek dilin eylemsel gücü ile söz edimleri kuramı (Austin, Searle) arasındaki tarihsel bağları ve “bağ kurma amaçlı söz” kavramının edimsel işlevini ortaya koymuştur. Çiçek (2025) ise işlevsel dil bilimi kuramlarını karşılaştırarak analiz etmiştir. Dilin kültürel taşıyıcısı olan atasözleri ve deyimler; bilişsel, anlam bilimsel ve gösterge bilimsel açılardan sıklıkla haritalandırılmaktadır. Çetin ve Akçam (2021) “boyun”, Özer (2017) ise “kulak” sözcüğünü bilişsel ve gösterge bilimsel süreçlerle incelerken, Gürel ve Tat (2019) genel beden olgusunu içerik analizi yöntemiyle sınıflandırmıştır. Edim bilim çalışmalarına farklı bir terminolojiyle yaklaşan Şişman (2025) ise ölçünlü dilde hoş karşılanmayan ve alt alan dil kullanımı kabul edilen kaba, kötü ve ayıp söz varlıklarının atasözlerindeki görünümelerini tarihsel-bağlamsal dikkatlerle ele alarak hayvan yakıştırmaları, cinsel göndermeler ve öznel-toplumsal değer yargıları ekseninde tematik ve etimolojik bir tasnife tabi tutmuştur. Kültürel kodların dildeki yansımaları inceleyen diğer çalışmalarda; Hirik (2018) Türkiye Türkçesi atasözleri ve deyimlerinde tespit edilen topluluk adlarının barındırdığı düzsöz edimleri, edimsöz edimleri ve etkisöz edimleri değerlendirmiştir. Akın

(2025) ise Kırgız Türkçesindeki aile terimlerinin toplumsal hiyerarşi ve kültürel kodlarla ilişkisini edim bilimsel düzeyde ortaya koymuştur.

Dil bilgisel yapıların, eklerin ve sözcüklerin morfolojik sınırların ötesinde, edimsel ve kiplik işlevleriyle bağlam içinde incelenmesi alan yazındaki bir diğer eğilimdir. *Ma* (2022) Türkçede kip ve kipliği söz eylemler kuramı çerçevesinde ele alarak {-mİş} ve {-sA} eklerinin bağlamsal işlevlerini tartışmış; *Bacanlı* (2006) ise “-miş” eki ve “-imış” koşacını kanıtsallık ve edim bilimi ilkeleriyle değerlendirmiştir. Sözcük düzeyinde ise *Kurtoğlu Zorlu ve Tosun* (2023), “aman” ünleminin derlem verilerindeki gerçek sıklığı ile edim bilimsel işlevlerini “Genişletilmiş Sözcükbirim Modeli”ne göre çözümlemiştir. Gösterme adılarını (bu, şu, o) inceleyen *Sağın-Şimşek, Babur ve Rehbein* (2008) ise bu yapıların söylem ortamında dinleyicinin zihinsel süreçlerini organize eden işlevsel edimsel rollerini somutlaştırmıştır. *Taşal* (2024) Dede Korkut metnindeki gösterim (deixis) kodlamalarının edim bilimsel zenginliğini deşifre etmiştir. Alandaki ampirik ve etkileşimsel odaklı bir diğer araştırmada *Ünsal Şakiroğlu ve Özyıldırım* (2024), Türkçeyi ana dili olarak konuşan bireylerin davet söz edimini gerçekleştirirken başvurdukları dilsel stratejileri inceleyerek, yönlendirici söz eylemleri ile nezaket mekanizmalarının kişilerarası iletişimdeki dağılımını somutlaştırmıştır.

Söylem ortamları, edebî metinler, sinema ve sahne sanatları da Grice’ın İş Birliği İlkesi ve Söz Edimleri Kuramı çerçevesinde sıklıkla analiz edilmiştir. *Büyükkal ve Bozkurt* (2023), Türk sinemasındaki güldürü öğelerinin Grice’ın nicelik, nitelik, bağıntı ve tarz ilkelerinin ihlalden doğduğunu saptamıştır. Benzer şekilde edebî metinlerdeki sorgu söylemini Grice’ın kuramsal çerçevesiyle ampirik analize tabi tutan *Enez Bayar* (2025) ise Katharina Blum’un Çiğnenen Onuru adlı eserdeki sorgulama süreçlerini “İş Birliği İlkesi” ışığında inceleyerek, dilsel ilkelerin ihlali ile metindeki güç dinamikleri ve manipülatif söylem stratejileri arasındaki ilişkileri deşifre etmiştir. Kültürel ve sanatsal söylem ortamlarını farklı bir sanat disiplini üzerinden ele alan *Bozkurt ve Büyükkal* (2025) ise Türkçe rap şarkı sözlerindeki nezaket ve nezaketsizlik (impoliteness) stratejilerini çözümleyerek müzikal söylemde kimlik inşası ve sosyokültürel çatışmaların dilsel karşılıklarını somutlaştırmıştır. *Akkaya ve Toplu* (2022), çocuk tiyatrosunu “Söz Edimleri Kuramı” çerçevesinde inceleyerek yeni dil kuramlarının ana dili öğretimine pedagojik katkısını vurgulamıştır. *Duman* (2025) ise gölge oyunundaki fiziksel şiddeti, konu geçişlerini sağlayan edim bilimsel birer “sıfırlama” ve iletişim pekiştirici tepki olarak idealize etmiştir.

Son olarak dilsel araçların kişilerarası ilişkiler, kurumsal söylemler ve hukuk alanındaki manipülatif veya stratejik yönlendirmeleri dikkate değer bulgular sunmaktadır. *Yaman* (2023) deyimlerdeki nezaket ifadelerini tematik olarak tasnif ederken; *Erdem Nas* (2026) Türkçe ve Hırvatça nezaket sözcüklerini karşılaştırmalı inceleyerek Türkçedeki duygusal incelik odağı ile Hırvatçadaki toplumsal normlara uygunluk arasındaki yoğunluk farkını ampirik olarak saptamıştır. Kişilerarası ilişkilerdeki nezaket mekanizmalarının edebî metinlerdeki yansımaları edim bilimsel bir yaklaşımla ele alan *Kundakçı* (2021) Ahmet Hamdi Tanpınar’ın Huzur romanındaki “Suat’ın Mektubu”nu incelerken; *Hirik* (2024) ise Haldun Taner’in tiyatro, roman ve öykülerinden hareketle Türkçedeki nezaket stratejilerini ampirik bir derlem çalışmasıyla çözümleyerek edebî diyaloglardaki olumlu, olumsuz ve dolaylı yüz koruma dinamiklerini somutlaştırmıştır. Hukuk söylemi bağlamında; *Sağlam* (2025) idare hukukundaki görüş taleplerinin ardındaki sorumluluktan kaçınma niyetlerini

Grice ilkelerinin ihlali ve dolaylı söz edimi olarak betimlemiş, *Korkut (2025)* ise Eski Türkçe metinlerdeki uyarı edimlerini erk-belirticiler ulamına göre sınıflandırmıştır. *Tanrıvere (2025)* adli dil bilimi yazınında bir ilk olarak korkutma yoluyla iradeyi yönlendiren tehdit sözcelerini yükümleyici edimsöz ulamına yerleştirerek durum bağlamının önemini doğrulamıştır. Alandaki tüm bu kuramsal ve bağlama duyarlı çıktıları pedagojik boyuta taşıyan *Gerez Taşgın ve Börekçi (2025)* ise öğretmen adaylarının durumsal dil kullanımı becerilerini ölçmeye imkân tanıyan, beş alt boyuttan oluşan geçerli ve güvenilir bir “Edimbilimsel Farkındalık Ölçeği” geliştirerek literatürdeki ampirik ölçme aracı boşluğunu doldurmuş ve edimsel dinamikleri sistemleştirmiştir.

YÖNTEM

Bu çalışmada, Türkiye Türkçesi’ndeki atasözlerinde geçen somut organ adları pragmatik işlevleri ve edimsel amaçları açısından ele alınmıştır. Çalışmanın veri tabanını, Türkçenin söz varlığında kalıplaşmış ve anonim nitelik taşıyan atasözleri oluşturmaktadır. Somut insan organ adlarının tespiti için Ömer Asım Aksoy’un Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü’nün I. cildi olan Atasözleri Sözlüğü kullanılmıştır.

Sözlükte yer alan atasözleri arasından, insan bedenine ait somut organ adlarını içerenler seçilmiştir. Bu seçimde, söz konusu organ adlarının soyut kavramları somutlaştırma ve dolaylı anlam üretme potansiyeli taşıması belirleyici olmuştur.

Seçilen atasözleri sözlük anlamları yerine, kullanım bağlamında üstlendikleri pragmatik işlevler açısından incelenmiştir. İnceleme sürecinde atasözleri; uyarma, öğüt verme, yargılama, normalleştirme ve değer biçme gibi işlevler doğrultusunda sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırma, atasözlerinin yalnızca anlamsal içeriklerini değil, söyleyici–dinleyici ilişkisi içinde üstlendikleri edimsel amaçları da dikkate almaktadır.

İncelemede, pragmatik dil biliminin temel kavramlarından yararlanılmış; özellikle örtük anlam, dolaylı anlatım ve bağlamın anlam kurucu rolü üzerinde durulmuştur. Atasözlerinin çoğunlukla doğrudan bir yargı bildirmek yerine, ima yoluyla anlam ürettiği ve bu yönüyle bağlam bilgisine ihtiyaç duyduğu fikrinden hareket edilmiştir. Böylece atasözleri, sabit dil birimleri olarak değil, her kullanımda yeniden anlam kazanan söylem birimleri olarak ele alınmıştır.

Veri setinin oluşturulmasında gönderimsel birim olarak organ düzeyindeki adlandırmalar esas alınmıştır. Organ; biyolojik açıdan, birden fazla doku tipinin bir araya gelmesiyle şekillenen ve fizyolojik bir işlev üstlenen yapı olarak tanımlanmakta, kavramsal düzeyde ise sınırları belirgin biçimde çizilmiş, işlev odaklı bir kategoriye karşılamaktadır.

Buna karşılık baş, yüz, el, avuç içi gibi adlandırmalar, tekil bir işlev birimini değil; birden fazla organ ve dokuyu bünyesinde barındıran üst anatomik bölgeleri işaretlemektedir. Bu tür birimler, kavramsal kategori bakımından organ adlarından farklı bir gönderim düzeyine sahiptir ve bütüncül bölge gösteren üst sınıf adlandırmalar olarak kabul edilir. Pragmatik ve anlam bilimsel çözümlemede organ adı tutarlılığını korumak ve kavramsal karmaşayı engellemek amacıyla söz konusu anatomik bölge adlandırmaları çalışma kapsamının dışında bırakılmıştır. Bu doğrultuda çalışmada atasözlerinde yer alan bedensel unsurlar ele alınırken örneklem, yalnızca temel organ adlarıyla sınırlandırılmıştır.

Araştırmanın analitik çerçevesini daraltmak ve veriler arasında karşılaştırılabilirliği kolaylaştırmak amacıyla vücudun belirli bir bölümünü karşılayan ancak anatomik açıdan bağımsız bir organ niteliği taşımayan topuk, saç, tırnak gibi yapılar değerlendirme kapsamının dışında tutulmuştur. Bu tür unsurlar, organların alt bölümleri ya da bedenin uzantıları olarak nitelendirildiğinden, çalışmada doğrudan organı gösteren ve atasözlerindeki sembolik ile işlevsel anlam yükü daha belirgin olan adlandırmalara odaklanılmıştır. Bu yaklaşımla veri setinin kavramsal bütünlüğünün korunması ve pragmatik işlevlerin daha tutarlı bir biçimde çözümlenebilmesi hedeflenmiştir. Çalışmada bedensel unsurlar, yalnızca temel organ adları çerçevesinde ele alınmıştır. Bu yaklaşım; veri setinin anatomik temelli kavramsal bütünlüğünü korumak ve atasözlerinde yer alan organ adlarının pragmatik işlevlerini sistematik bir biçimde çözümlemek amacıyla benimsenmiştir.

Bu çalışmada atasözlerinin edimsel amaçlarının belirlenmesinde J. L. Austin'in söz edimi kuramından (speech act theory) yararlanılmıştır. Austin, *How to Do Things with Words* (1962) adlı eserinde dilin yalnızca bilgi aktarma işlevi görmediğini, her sözcelemenin aynı zamanda bir eylem niteliği taşıdığını ileri sürmektedir. Bu çerçevede söz edimleri; sözcelemenin dil bilgisel ve anlamsal içeriğini oluşturan düzsöz edimi (locutionary act), konuşucunun sözü aracılığıyla gerçekleştirdiği niyet ve işlevi, yani uyarma, öğüt verme, yargılama gibi amaçları kapsayan edimsöz edimi (illocutionary act) ve sözün alıcıda bıraktığı etkiyi ifade eden etkisöz edimi (perlocutionary act) olmak üzere üç boyutta ele alınmaktadır. Atasözlerinin kalıplaşmış ve anonim yapısı, yüzeysel düzeyde betimleyici bir görünüm sergilerken derin yapıda güçlü edimsöz edimleri barındırdığına işaret etmektedir. Bu nedenle çalışmada atasözleri, düzsöz içerikleriyle değil; söyleyici–dinleyici ilişkisi içinde üstlendikleri edimsöz işlevleri ve bu işlevlerin alıcıda uyandırdığı etkisöz boyutlarıyla değerlendirilmiştir.

Tespit edilen atasözleri, incelenen organ adı çerçevesinde edim bilimsel açıdan değerlendirilmiş ve ön plana çıkan organ adının etrafında şekillenen pragmatik işlev tespit edilmiş ve edimsel amacı açıklanmıştır. Daha sonra baskın pragmatik işlevler ve belirgin edimsel amaçlar yorumlanmış, ardından kültürel ve sembolik yükler verilmiş ve genel bir değerlendirme ile her bir organ adının incelenmesi sonlanmıştır.

Çalışmada kullanılan terminoloji, Austin'in söz edimi kuramı ile doğrudan bağlantılıdır. "Pragmatik işlev" terimi, Austin'in edimsöz edimini (illocutionary act) karşılamakta ve atasözünün kullanım bağlamında üstlendiği işlevi (uyarma, öğüt verme, yargılama, onaylama, kınama gibi) ifade etmektedir. "Edimsel amaç" terimi ise etkisöz edimini (perlocutionary act) karşılamakta; atasözünün dinleyicide oluşturduğu etkiyi kapsamaktadır. Düzsöz edimi (locutionary act) ise atasözünün yüzey yapıdaki sözlük anlamını karşılamakta, ancak çalışmanın odağı sözlük anlamından ziyade bağlamsal kullanım ve edimsel etki olduğundan, incelemede edimsöz ve etkisöz boyutları ön plana çıkarılmıştır. Bu çerçevede her atasözü için önce pragmatik işlev tespit edilmiş, ardından bu işlevin dinleyicide oluşturması beklenen edimsel amaç açıklanmış ve son olarak organ adının bu süreçte üstlendiği kültürel yükler ve sembolik roller yorumlanmıştır.

ATASÖZLERİNDE GEÇEN SOMUT ORGAN ADLARININ EDİMSSEL AMAÇLARI VE PRAGMATİK İŞLEVLERİ

Ağız

Ağız organına ait atasözlerinde tespit edilen pragmatik işlevler şöyledir:

Öğüt verme: Açık ağız aç kalmaz. / Ağzın karnından büyük olmasın. / Allah insana iki kulak, bir ağız vermiş. / Elin ağzı torba değil ki büzesin. / Kasavetsiz ağız, anahtarsız açılır. / Sözünü bil, pişir; ağzını der, devşir. / Sütten ağzı yanan, ayrıntı üfleyerek içer.

Uyarma/eleştirme: Ağız yer, yüz utanır. / Bir ağızdan çıkan, bin ağza yayılır. / El ağzına bakan, karısını tez boşar. / Elin ağzı torba değil ki büzesin. / Kasavetsiz ağız, anahtarsız açılır. / Sıcılacak ağız, göte yakın gelir. / Sütten ağzı yanan, ayrıntı üfleyerek içer.

Durum değerlendirme/yargı bildirme: Ağızdan burun yakın, kardeşten karın. / Ağzı eğri, gözü şaşı ensesinden belli olur. / Ateş demekle ağız yanmaz. / Bal bal demekle ağız tatlanmaz. / El öpmekle ağız aşınmaz. / Söz ağızdan çıkar.

Eleştirme/alay: Balık "Çok konuşurum ama ağzım su dolu." demiş.

Türkçe atasözlerinde ağız organı, incelenen bulgular arasında en geniş pragmatik kullanım yelpazesine sahip organlardan biri olarak öne çıkmaktadır. Toplam 19 atasözünde geçen "ağız", yalnızca anatomik bir organ adı olarak değil; söz, irade, karakter ve toplumsal ilişkilerin sembolik merkezi olarak da işlenmiştir.

Edimsel amaçlar

Açık ağız, aç kalmaz: Bireyin ihtiyacını çekinmeden söylemesi, yardım istemesi ve hakkını araması için girişken olmasını öğüt verme, isteklerini açıkça ifade etmeye yönlendirme. **Ağızdan burun yakın, kardeşten karın:** Bireyin kendi evladına veya ailesine duyduğu bağlılığın, kardeşine olandan daha derin ve öncelikli olduğunu vurgulama, aile içi yakınlık dereceleri hakkında genel bir yargıyı bildirme. **Ağız yer, yüz utanır:** Bireyi kendisine yapılan bir iyilik karşısında vefalı olmaya yönlendirme, davranışların iyiliği unutmamaya yönelik olması konusunda uyarma. **Ağzı eğri, gözü şaşı ensesinden belli olur:** Bireyin karakter ve davranışlarındaki olumsuzlukların genel karakterini belirleyeceğini hatırlatma, karşı tarafı bu küçük noktalara dikkat etmeye davet etme. **Ağzın karnından büyük olmasın:** Bireyin gücünün, imkanlarının ve sözlerinin farkında olmasını hatırlatma ve bunları mantıklı bir şekilde kullanmaya çağırma. **Allah insana iki, kulak bir ağız vermiş:** Bireyin konuşmadan önce iyice dinlemesi gerektiğini vurgulama, az konuşup çok dinlemenin önemini hatırlatma. **Ateş demekle ağız yanmaz:** Bireye sadece söz ile olumsuz bir şeyin gerçekleşmeyeceğini açıklama. **Bal bal demekle ağız tatlanmaz:** Bireye sadece söz ile olumlu bir şeyin oluşmayacağını açıklama. **Balık "Çok konuşurum ama ağzım su dolu." demiş:** Bireyin yapmak istemediği bir eylem için içerisinde bulunduğu durumu mazeret olarak sunmasını eleştirme. **Bir ağızdan çıkan, bin ağza yayılır:** Bireye söylediği sözlerin hızla yayılarak etkili olacağı konusunda uyarma ve konuşmadan önce iki kez düşünmeye teşvik etme. **El ağzına bakan, karısını tez boşar:** Bireyin kendi hayatı ile ilgili kararları verirken çevrenin sözlerini dinlememesi, bağımsız ve iradeli davranmasını öğütme. **Elin ağzı torba değil ki büzesin:** Bireye çevreden gelen olumsuz sözleri engelleyemeyeceği için bunları kabul etmesini öğüt verme ve bu tür sözlerle aldırış etmemesi gerektiğini telkin etme. **El öpmekle ağız aşınmaz:** Bireye büyüklere saygı göstermenin veya yapıcı

davranmanın kişiyi küçültmeyeceğini öğütme ve kendinden güçlü kişilere tevazu göstermenin kendisine bir zararı olmayacağını açıklama. **Kasavetsiz ağız, anahtarsız açılır:** Sakin bir zihne sahip olan bireylerin düşüncelerini çekinmeden, kolayca ve şeffaf bir biçimde ifade edebileceğini açıklama. **Sıçılacak ağız, göte yakın gelir:** Bireyin gerçekleştirdiği olumsuz davranış veya söylediği kötü sözlerin sonucunda sert bir tepki veya ceza göreceğini konusunda hatırlatma, bu sebeplerden uyarma. **Söz ağızdan çıkar:** Bireyi sözünde duran, vaatlerini yerine getiren güvenilir bir karaktere teşvik etme. **Sözünü bil, pişir; ağzını der, devşir:** Bireyi sözlerini düşünerek söylemeye ve ağzından çıkacak kelimelerin sorumluluğunu alarak ölçülü davranmaya teşvik etme. **Sütten ağzı yanan, ayranı üfleyerek içer:** Bireye daha önce yaşadığı olumsuz deneyimlerden ders çıkararak gelecekteki risklere karşı daha tedbirli davranması gerektiğini öğüt verme. **El ağzına bakan, karısını tez boşar:** Bireye özel hayatı ile ilgili kararları verirken çevrenin sözlerine kulak asmaması ve bağımsız davranması gerektiğini öğüt verme.

Baskın Pragmatik İşlevler

Atasözlerindeki pragmatik işlevler incelendiğinde üç ana noktanın belirginleştiği görülmektedir: *öğüt verme, uyarma/eleştirme ve durum değerlendirmel/yargı bildirme*. Öğüt verme işlevi en sık görülen kategoridir; bireyi az konuşmaya, söze dikkat etmeye, ölçülü olmaya ve girişkenliğe yönelten atasözleri bu grubu oluşturmaktadır. *Uyarma/eleştirme* işlevi ise daha çok olumsuz bir davranışın veya beklentinin karşısında devreye girmekte; bireyi ya söylediği sözün yayılacağı konusunda uyarmakta ya da başkasının söylemlerini dikkate almanın sonuçlarını hatırlatmaktadır. *Durum değerlendirme* işlevini taşıyan atasözleri ise çoğunlukla evrensel bir gerçekliği dile getiren yargı bildirme biçiminde oluşmuş ve söz-eylem arasındaki mesafeyi net biçimde açıklar.

Belirgin Edimsel Amaçlar

Ağız organını temel alan atasözlerinin edimsel amaçları iki temel karşıtlık üzerine kurulmuştur: **Birincisi**, söz ile eylem arasındaki boşluk: “Ateş demekle ağız yanmaz.”, “Bal bal demekle ağız tatlanmaz.” gibi atasözleri, dilin yalnızca söylem işlevini yerine getirmediğini vurgulamış; eyleme geçmenin zorunluluğunu hatırlatmıştır. **İkincisi** ise söz’ün gücü ve sorumluluğu: “Bir ağızdan çıkan bin ağıza yayılır.”, “Söz ağızdan çıkar.” gibi atasözleri, konuşmanın geri dönüşü olmayan sonuçlar ortaya koyduğunu açıklar ve bireyi temkinli olmaya yöneltir. Bu iki karşıtlık birbirini tamamlamakta ve dilin, eylemin yerini tutamayacağını ve bir kez kullanıldığında geri alınamayacağını açıklar.

Kültürel ve Sembolik Yük

Ağız organı, Türk kültürel kodlarında irade, onur ve toplumsal kimliğin taşıyıcısı olarak konumlanmıştır. Başkasının ağzına bakmak yani başka bir bireyin söylemlerini odak noktası hâline getirmek bağımlılık ve zaafın göstergesi olarak kabul edilir; kişinin kendi söylemlerini kontrol etmesi ise olgunluğun ve bilgeliğin işareti sayılmaktadır. Bu bağlamda ağız sözcüğü, yalnızca bir iletişim organı olarak değil, bireyin toplum içindeki duruşunu şekillendiren bir ahlak ölçütüne dönüşmüştür. “Allah insana iki kulak, bir ağız vermiş.” atasözü, organın sayısal oranı üzerinden dinleme-konuşma dengesini ahlaki bir çerçeveye oturtmaktadır.

Genel Değerlendirme

Ağız organı içeren atasözleri, bireyden topluma kadar geniş bir öğüt geleneğinin taşıyıcısı olmuştur. Söz üretme ve sözü denetleme işleviyle doğrudan ilişkili olan bu organ, Türk atasözü geleneği içerisinde dil kullanımının ahlaki boyutunu güçlü biçimde temsil etmektedir. Atasözlerinin büyük çoğunluğu bireyi dizginlemeye, ölçülü davranmaya ve sözün sorumluluğunu üstlenmeye yönelik bir konumdadır. Toplumun söze verdiği değerin önemini ve bu değerin aynı zamanda bir denetim aracına dönüştüğünü de göstermektedir.

Beyin

Beyin organına ait atasözlerinde tespit edilen pragmatik işlevler şöyledir:

Durum değerlendirme/uyarma: Ağustosta beyni kaynayanın zemheride kazanı kaynar.

Beyin organı, incelenen atasözleri arasında yalnızca tek bir örnekle temsil edilmektedir. Bu durum, beynin Türk atasözü geleneğinde doğrudan adlandırılmaktan ziyade dolaylı biçimlerde - akıl, kafa, baş gibi kavramlar aracılığıyla- ifade edildiğine işaret edebilir.

Edimsel amaçlar

Ağustosta beyni kaynayanın zemheride kazanı kaynar: Bireye gelecekte rahat etmesi için bugün zorluklara katlanması gerektiğini hatırlatma, fedakârlık yapmanın önemini vurgulama.

Pragmatik İşlev ve Edimsel Amaç

Tek örnek olan “Ağustosta beyni kaynayanın zemheride kazanı kaynar.” atasözü, durum değerlendirme ve uyarma işlevini bir arada taşımaktadır. Yaz sıcaklığında beynin kaynaması, yani bunaltıcı koşullar altında çalışmak ve çaba harcamak; kışın kazanın kaynaması, yani konfor ve bolluk olarak somutlaştırılmıştır. Edimsel amaç, bireyi bugünkü zorluklara katlanmaya ve fedakârlık yapmaya yönlendirme temelindedir.

Genel Değerlendirme

Tek bir örnekten genelleme yapmak metodolojik açıdan güç olsa da bu atasözünde beyin organının emek ve çabanın metaforu olarak konumlandırıldığı görülmektedir. Beyin burada düşünme organı olarak değil, ısı ve yoğunluk üzerinden fiziksel bir çaba sembolü olarak kullanılmaktadır. Bu, dilin organ adlarını her zaman birincil işleviyle değil, çağrışımsal ve mecazi bir katmanda kullandığını gösteren ilgi çekici bir örnek olarak değerlendirilebilir.

Burun

Burun organına ait atasözlerinde tespit edilen pragmatik işlevler şöyledir:

Durum değerlendirme/öğüt verme: Ağanın alnı terlemezse ırgatın burnu kanamaz. / Atta karın, yiğitte burun.

Durum değerlendirme/yargı bildirme: Ağızdan burun yakın, kardeşten karın. / Burun yüzden düşmez.

Durum değerlendirme/toplumsal yargı bildirme: Kardeşten karın yakın. / Kulaktan burun yakın, kardeşten karın yakın.

Uyarma/öğüt verme: Kılavuzu karga olanın burnu boktan kalkmaz.

Eleştirme/alay: Ağız büzülür, göz süzülür, ille burun ille burun.

Burun organı, incelenen 8 atasözüyle orta büyüklükte bir gruba temsil etmektedir. Ağız organından farklı olarak burun, Türk atasözü geleneğinde birincil işlevi olan koku alma ile

neredeyse hiç ilişkilendirilmemektedir. Bunun yerine *yüz ve beden bütünlüğünün sembolik taşıyıcısı, onur ve değer göstergesi* olarak konumlanmaktadır.

Edimsel amaçlar

Ağanın alnı terlemezse ırgatın burnu kanamaz: Başarıya ulaşmak için lider konumundaki bireyin örnek olması ve emek vermesi gerektiğini, üst kademedeki bireyin sorumluluk almadıkça alt kademedekinden gerçek bir verim beklememesi gerektiğini hatırlatma. **Ağız büzülür, göz süzülür, ille burun ille burun:** Bir konunun aslını veya bireyin karakter özelliklerinin gizlenemeyeceğini, önemli olanın her zaman kendini belli edeceğini ifade etme. **Ağızdan burun yakın, kardeşten karın:** Bireyin kendi evladına veya ailesine duyduğu bağlılığın, kardeşine olandan daha derin ve öncelikli olduğunu vurgulama, aile içi yakınlık dereceleri hakkında genel bir yargıyı bildirme. **Atta karın, yiğitte burun:** Bir şeyi değerlendirirken onun önemli kısımlarına bakılması gerektiğini vurgulama ve bireyin özelliklerinin belli alanlarda ortaya çıktığını açıklama. **Burun yüzden düşmez:** Aile içi bağların ne kadar sorun yaşanırsa yaşansın bozulmayacağını, bireyin ailesinden hiçbir zaman vazgeçemeyeceğini ifade etme. **Kardeşten karın yakın:** Bireyin kendi evladına veya ailesine duyduğu bağlılığın, kardeşine olandan daha derin ve öncelikli olduğunu vurgulama, aile içi yakınlık dereceleri hakkında genel bir yargıyı bildirme. **Kılavuzu karga olanın burnu boktan kalkmaz:** Bireyi kendisine yol gösterecek olan kişileri seçerken dikkatli olmaya; kötü veya cahil birinin peşinden gidenin başına sürekli dert ve felaket geleceği konusunda uyarmaya çalışma. **Kulaktan burun yakın, kardeşten karın yakın:** Bireyin kendi evladına veya ailesine duyduğu bağlılığın, kardeşine olandan daha derin ve öncelikli olduğunu vurgulama, aile içi yakınlık dereceleri hakkında genel bir yargıyı bildirme.

Baskın Pragmatik İşlevler

Burun organı içeren atasözlerinde baskın işlev durum değerlendirme ve yargı bildirmedir. Atasözlerinin büyük çoğunluğu evrensel bir gerçekliği ya da toplumsal bir kabulü dile getirmekte; bireyi doğrudan yönlendirmekten çok, var olan düzeni ve ilişkileri açıklamaktadır. Öğüt verme ve uyarma işlevleri ise daha sınırlı sayıda atasözünde karşımıza çıkmakta; bu örneklerde bireye somut bir davranış değişikliği yönünde çağrı yapılmaktadır.

Belirgin Edimsel Amaçlar

Burun organını içeren atasözlerinin edimsel amaçları iki ana temada toplanmıştır. Birincisi *aile ve yakınlık bağları*: “Burun yüzden düşmez.”, “Ağızdan burun yakın kardeşten karın.”, “Kulaktan burun yakın kardeşten karın.” gibi atasözleri anatomik yakınlık ilişkisini aile bağlarının vazgeçilmezliği ile birlikte metafor olarak kullanmaktadır. Bu grup, aynı edimsel amacın farklı söyleyişlerle yinelenişi ve böylece toplumsal bir değer pekiştirildiği örnekleri oluşturmaktadır. İkincisi ise *rehber seçimi ve liderlik sorumluluğu*: “Kılavuzu karga olanın burnu boktan kalkmaz” ve “Ağanın alnı terlemezse ırgatın burnu kanamaz.” atasözleri, bireyi doğru yönlendirici seçmeye ve liderin sorumluluğunu üstlenmeye çağırmaktadır.

Kültürel ve Sembolik Yük

Burun, Türk kültürel kodlarında yüzün ve dolayısıyla onurun ayrılmaz parçası olarak işlev görmektedir. “Burun yüzden düşmez.” atasözü bu sembolik yükü en açık biçimde belirtmektedir: Ne kadar sorun yaşanırsa yaşansın aile bağı kopmaz, tıpkı burnun yüzden düşmemesi gibi. Aynı

zamanda “*Atta karın, yiğitte burun.*” atasözünde burun, yiğitliğin ve değer in dışı yansıdığı yer olarak kullanılmıştır. Bu kullanım, burnun fiziksel özelliklerinden çok görünürlüğüne ve belirleyiciliğine yapılan bir vurgu olarak yorumlanabilir.

Genel Değerlendirme

Burun organı içeren atasözlerinde dikkat çekici bir örüntü bulunmaktadır: *Aynı edimsel amacı taşıyan birden fazla atasözünün bir arada var olması*. Aile bağlarının önceliğini ve kalıcılığını dile getiren üç farklı atasözü, bu değer in Türk kültüründe ne denli köklü ve tekrarlanmaya değer bulunduğunu göstermektedir. Öte yandan burun organının atasözlerinde hem onur hem de sonuç/ceza metaforu olarak çift yönlü kullanılması, organın kültürel kodlamadaki esnekliğini yansıtmaktadır.

Ciğer

Ciğer organına ait atasözlerinde tespit edilen pragmatik işlevler şöyledir:

Durum değerlendirme/yargı bildirme: Can, ciğerden tatlıdır.

Ciğer organı, tek bir atasözüyle temsil edilmektedir. Bu sınırlılık, ciğer in Türk atasözü geleneğinde bağımsız bir organ adı olarak değil, çoğunlukla “bağır”, “yürek” veya mecazi kullanımlar içinde var olduğuna işaret edebilir.

Edimsel amaçlar

Can, ciğerden tatlıdır: Bireye herkesten ve her şeyden önce kendisini düşünmesi gerektiğini hatırlatma.

Pragmatik İşlev ve Edimsel Amaç

“Can, ciğerden tatlıdır.” atasözü *durum değerlendirme* ve *yargı bildirme* işleviyle öne çıkmaktadır. Edimsel amacı, bireye her şeyden önce kendini koruması gerektiğini hatırlatmaktır. Burada ciğer, yaşam için vazgeçilmez bir organ olarak canın somut karşılığı biçiminde kullanılmaktadır; ancak atasözü can ile ciğeri karşılaştırarak canın daha değerli olduğunu vurgulamaktadır.

Kültürel ve Sembolik Yük

Ciğer, Türk kültüründe sevgi ve bağlılığın simgesi olarak da geniş bir kullanım alanına sahiptir; “ciğerparem”, “ciğer köşesi” gibi deyimler bu sembolik yükün göstergesidir. Ancak bu tek atasözünde ciğer, sevgi metaforu olarak değil yaşamsal bir organ olarak bulunmakta ve can kavramıyla hiyerarşik bir ilişki içine girmektedir. Canın ciğerden üstün tutulması, yaşamın beden parçalarının toplamından daha büyük bir değer taşıdığını ima etmektedir.

Genel Değerlendirme

Bu atasözü, Türk atasözü geleneğinde organların kimi zaman yalnızca işlevsel değerleriyle değil, soyut kavramlarla kurdukları hiyerarşik ilişki içinde anlam kazandığını göstermektedir. Can-ciğer karşıtlığı, somut ile soyutun, bedensel ile ruhsal olanın bir arada bulunduğu ilgi çekici bir örnek olarak değerlendirilebilir.

Çük

Çük organına ait atasözlerinde tespit edilen pragmatik işlevler şöyledir:

Alaycı eleştiri: Görmemişin oğlu olmuş, çekmiş çükünü koparmış.

Çük organı, çalışmada yalnızca tek bir atasözüyle temsil edilmektedir. Cinsel organa doğrudan atıfta bulunan bu örnek, Türk atasözü geleneğinde bu tür organların ne ölçüde ve nasıl kullanıldığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Edimsel amaçlar

Görmemişin oğlu olmuş, çekmiş çükünü koparmış: Bireye görgüsüzlük ve aşırılığın olumsuz olduğunu ve iyi sonuçlar getirmeyeceğini hatırlatma.

Pragmatik İşlev ve Edimsel Amaç

“Görmemişin oğlu olmuş, çekmiş çükünü koparmış.” atasözü *alaycı eleştiri* işleviyle öne çıkmaktadır. Edimsel amacı, bireye görgüsüzlüğün ve aşırılığın olumsuz sonuçlar doğuracağını hatırlatmaktır. Atasözünde organ adının kullanımı tesadüfi değildir; kaba ve çarpıcı bir söyleyiş tercih edilerek görgüsüzlük eleştirisinin bizzat kaba bir dille yapılması, biçim ile içerik arasında ironik bir uyum ortaya koymuştur.

Kültürel ve Sembolik Yük

Bu atasözünde organ, fizyolojik işleviyle değil sembolik bir araç olarak kullanılmıştır. Aşırıya kaçma ve kendine zarar verme fikri, organın kendisine zarar verilmesi imgesiyle somutlaştırılmıştır. Türk kültüründe bu tür kaba atasözleri halk dilinde yaygın olmakla birlikte yazılı ve resmî kaynaklarda nadiren yer bulmaktadır; bu nedenle çalışmada bu örneğin varlığı, halk dilinin edim bilimsel açıdan da incelemeye değer katmanlar barındırdığını göstermektedir.

Genel Değerlendirme

Tek örnekten oluşmasına karşın bu atasözü, alaycı eleştirinin Türk atasözü geleneğindeki kendine özgü işleyişini yansıtmıştır. Söylemde yer alan kaba ve müstehcen dil, eleştirinin şiddetini artırmak ve mesajı kalıcı kılmak için kullanılmıştır.

Dil

Dil organına ait atasözlerinde tespit edilen pragmatik işlevler şöyledir:

Öğüt verme/uyarma: Bıçak yarası geçer, dil yarası geçmez. / Borçlunun dili kısa gerek. / Dil ebsem, baş esen. / El yarası onulur, dil yarası onulmaz. / Tatlı dil, yılanı deliğinden çıkarır.

Durum değerlendirme/uyarma: Dile gelen, ele gelir. / Dilin kemiği yok.

Durum değerlendirme/yargı bildirme: Dil, yüreğin keşesidir. / Gözsüzden gözlü doğar, dilsizden dilli doğar, ille deli soy kovar.

Durum değerlendirme/gözlem bildirme: El elden kalmaz, dil dilden kalmaz.

Kendini kınama/pişmanlık bildirme: Dilim seni dilim dilim dileyim, başıma geleni senden bileyim.

Kendini kınama/uyarma: Dilim seni, dilim seni; dilim dilim dileyim seni.

Eleştirme/yargı bildirme: Kesmez bıçak ele, iş bilmeyen avrat dile. / Kör (kesmez) bıçak ele (yavuz), iş bilmeyen avrat dile (yavuz).

Eleştirme/sitem etme: Yağlı dilimin yoksa, yağlı dilin de mi yok!

Dil organı, 15 atasözüyle çalışmanın en kapsamlı gruplarından birini oluşturmaktadır. Ağız organıyla işlevsel bir yakınlık taşısa da dil, atasözlerinde söz üretmenin mekanik aracı olmaktan çıkarak bireyin iç dünyasının, karakterinin ve toplumsal ilişkilerinin doğrudan yansıtıcısı olarak konumlanmaktadır.

Edimsel amaçlar

Bıçak yarası geçer, dil yarası geçmez: Bireyi konuşurken çok dikkatli olmaya ve kalp kırmaktan uzak durmaya teşvik etme, sözün gücünü ve yıkıcılığını hatırlatarak telafisi olmayan

duygusal hasarların önüne geçmek için uyarma. **Borçlunun dili kısa gerek:** Bireyi, içinde bulunduğu mahcubiyet veya yükümlülük durumuna uygun davranışlar sergilemeye teşvik etme, minnet borcu varken sergilenen yanlış davranışların toplum nezdinde hoş karşılanmayacağını hatırlatma. **Dil ebsem, baş esen:** Bireyi temkinli konuşmaya ve susmaya teşvik etme, dilin yol açabileceği sosyal veya yaşamsal sorunlara karşı uyararak, güvenli bir hayatın ağızdan çıkanları kontrol etmekten geçtiğini hatırlatma. **Dile gelen ele gelir:** Bireyi söylediklerinin gerçekleşme ihtimaline karşı uyarma, hem olumlu hedefleri dile getirerek onları gerçekleştirmeye teşvik etme hem de kötü sözlerin gerçekleşebileceği konusunda temkinli olmaya çağırma. **Dilim seni dilim dilim dileyim, başıma geleni senden bileyim:** Bireyin öfkeyle, düşüncesizce veya zamansız konuşmaktan uzaklaştırarak öz denetim mekanizmasını çalıştırmaya teşvik etme, tutarsız konuşmaların pişmanlık getireceğini hatırlatma. **Dilim seni, dilim seni; dilim dilim dilem seni:** Bireyin öfkeyle, düşüncesizce veya zamansız konuşmaktan uzaklaştırarak öz denetim mekanizmasını çalıştırmaya teşvik etme, tutarsız konuşmaların pişmanlık getireceğini hatırlatma. **Dilin kemiği yok:** Bireyi başkalarının söylediklerine hemen inanmaması veya kendi söyleyeceklerinin yayılmasından sakınması konusunda uyarma, sözün dikkatsizce kullanılmasının oluşturacağı tehlikelere dikkat çekme. **Dil, yüreğin keşesidir:** Bireyin ağzından çıkan her sözün karakterinin ve içsel durumunun bir yansıması olduğunu hatırlatma, dürüstlük ve samimiyetin önemine dikkat çekme. **El, elden kalmaz; dil, dilden kalmaz:** Bireyi başkalarına karşı gerçekleştireceği davranışlarda dikkatli olmaya, kötülüğün karşılıksız kalmayacağı ve söylenen kırıncı bir sözün de cevapsız bırakılmayacağı konusunda uyarma. **El yarası onulur, dil yarası onulmaz:** Bireyi başkalarına karşı kullanacağı kelimeleri seçerken dikkatli olmaya çağırma, sözün yıkıcı olumsuz gücünün bedensel acıdan daha uzun süreli ve onarılmaz etkiler bırakabileceği konusunda uyarma. **Gözsüzden gözlü doğar, dilsizden dilli doğar, ille deli soy kovar:** Bireyi fiziksel engeller yerine karakter ve akıl sağlığı olumsuzluklarından sakınmaya ve evlilik gibi durumlarda bir kişinin soyundaki geçimsizlik, akıl dışılık belirtilerine karşı dikkatli olmaya çağırma. **Kesmez bıçak ele, iş bilmeyen avrat dile:** Bireyi boş konuşmanın ve dille verilen rahatsızlığın, başarısızlık için gösterge olduğu konusunda uyarma. **Kör (kesmez) bıçak ele (yavuz), iş bilmeyen avrat dile (yavuz):** Bireyi boş konuşmanın ve dille verilen rahatsızlığın, başarısızlık için gösterge olduğu konusunda uyarma. **Tatlı dil, yılanı deliğinden çıkarır:** Bireyi sorunları şiddet ile değil, olumlu iletişim ve nezaketle çözmeye teşvik etme, dilin uzlaştırıcı gücünü kullanarak imkânsız görünen durumları kendi lehine çevirmesini önerme. **Yağlı dilimin yoksa, yağlı dilin de mi yok:** Bireyi imkanları yeterli olmasa bile en azından üslubunu güzelleştirmeye, çevresine karşı nazik ve gönül alıcı konuşmaya teşvik etme.

Baskın Pragmatik İşlevler

Dil atasözlerinde en belirgin işlev *öğüt verme* ve *uyarıdır*; atasözlerinin büyük çoğunluğu bireyi söze dikkat etmeye, temkinli konuşmaya ve dilin yıkıcı gücünün farkında olmaya çağırmaktadır. *Durum değerlendirme* ve *yargı bildirme* ikinci sırada yer almakta; bu gruptaki atasözleri evrensel bir gerçekliği tespit ederek dinleyiciye sunmaktadır. *Eleştirme* ve *sitem etme* işlevi ise daha sınırlı örneklerde karşımıza çıkmakta, dili yanlış kullananları ya da üsluba dikkat etmeyenleri hedef almaktadır. Çalışmada daha az rastlanan *kendini kınama* ve *pişmanlık* bildirme işlevi ise yalnızca dil

organı geçen atasözlerinde görülmekte ve bu organın özgün edim bilimsel özelliğini oluşturmaktadır.

Belirgin Edimsel Amaçlar

Dil organı geçen atasözlerinin edimsel amaçları üç ana nokta üzerine kurulmuştur. Birincisi sözün yıkıcı gücü: “Bıçak yarası geçer, dil yarası geçmez.”, “El yarası onulur, dil yarası onulmaz.” gibi atasözleri fiziksel acı ile sözün verdiği acıyı karşılaştırarak dilin ne denli kalıcı ve onarılmaz hasarlar bırakabileceğini vurgular. İkincisi *susmanın erdemi ve öz denetim*: “Dil ebsem, baş esen.”, “Dilim seni, dilim dilim dileyim.” gibi örnekler bireyi konuşmak yerine susmayı tercih etmeye ya da söyleyeceklerini denetlemeye yönlendirmektedir. Üçüncüsü ise *dilin uzlaştırıcı gücü*: “Tatlı dil, yılanı deliğinden çıkarır.” atasözünde dil, yıkıcılığının tam karşıtı bir konumda imkânsız mümkün kılan bir araç olarak sunulmaktadır.

Kültürel ve Sembolik Yük

Dil, Türk kültürel kodlarında hem en tehlikeli hem de en güçlü araç olarak çift yönlü bir sembolik yük taşımaktadır. “Dil, yüreğin keşesidir.” atasözü bu ikiliği en yoğun biçimde dile getirmektedir. Dil, bireyin iç dünyasını dışa taşıyan bir araçtır ve bu nedenle hem kimliğin hem de sorumluluğun simgesidir. Öte yandan “Dilin kemiği yok.” atasözü dilin sınırsız ve denetimsiz dile getirme kapasitesini vurgulayarak bu gücün tehlikesine dikkat çekmektedir.

Genel Değerlendirme

“Dil” organ adını içeren atasözleri, çalışmanın bütünü içinde pragmatik işlev çeşitliliği en yüksek gruptan birini oluşturmaktadır. Yıkıcılık ile uzlaştırıcılık, susma ile konuşma, pişmanlık ile öğüt arasındaki ilişkiler bu grubun temel örüntüsünü belirlemektedir. Ağız organıyla paylaştığı “söz ve sorumluluk” temasını daha derinleştiren dil, bireyin toplum içindeki duruşunu biçimlendiren ahlaki bir ölçüte dönüşmektedir. Ayrıca kendini kınama ve pişmanlık bildirme işlevinin yalnızca bu grupta görülmesi, “dil” sözcüğünün hem organ hem de söz/dil anlamı taşımasından dolayı özgün bir edim bilimsel katman ortaya koymuştur.

Diş

Diş organına ait atasözlerinde tespit edilen pragmatik işlevler şöyledir:

Durum değerlendirme/yargı bildirme: Allah isterse bir kulunun işini, mermere geçirir dişini; istemezse işini, muhallebi yerken kırar dişini.

Durum değerlendirme/öğüt verme: Baba koruk yer, oğlunun diş kamaşır. / İştah, dişin dibindedir. / İşten artmaz, dişten artar. / Ya işten artar ya dişten.

Öğüt verme/durum değerlendirme: Bahşiş atın dişine bakılmaz. / Beleş atın dişine bakılmaz.

Durum değerlendirme/uyarma: Otuz iki dişten çıkan, otuz iki mahalleye yayılır. / Ters giderse insanın işi, muhallebi yerken kırılır diş.

Diş organı, 9 atasözüyle orta büyüklükte bir grubu temsil etmektedir. Dil ve ağız organlarından farklı olarak diş, atasözlerinde iletişim ya da söz üretmeyle değil; daha çok *yaşam pratikleri, kader, tutum ve eylem motivasyonu*yla ilişkilendirilmiştir.

Edimsel amaçlar

Allah isterse bir kulunun işini, mermere geçirir dişini; istemezse işini, muhallebi yerken kırar dişini: Kaderin olumsuz yönde işlediği durumlarda, basit ve tehlikesiz durumların bile istenmeyen

zararlarla sonuçlanabileceğini açıklayarak bireyin bu durum karşısındaki çaresizliğini ifade etme. **Baba koruk yer, oğlunun dişi kamaşır:** Bireyi eylemlerinin sonuçlarının sadece kendisini değil, gelecekte çocuklarını ve ailesini de etkileyeceği konusunda uyarma. **Bahşiş atın dişine bakılmaz:** Bireyi karşılıksız sunulan imkanları eleştirmekten kaçınmaya, hediye olarak gelen şeyin niteliğini sorgulamadan kabul etmeye ve şükran duymaya teşvik etme. **Beleş atın dişine bakılmaz:** Bireyi karşılıksız sunulan imkanları eleştirmekten kaçınmaya, hediye olarak gelen şeyin niteliğini sorgulamadan kabul etmeye ve şükran duymaya teşvik etme. **İştah, dişin dibindedir:** Bireyi bir işe başlamak için bir istek duymayı beklememeye, eyleme geçtikçe o işe olan ilginin ve motivasyonun da artacağına (başlamak bitirmenin yarısıdır anlayışıyla) teşvik etme. **İşten artmaz, dişten artar:** Bireyi tutumlu olmanın ve israftan kaçınmanın önemini hatırlatma, zenginlik ve tasarrufun tutumlu bir harcama alışkanlığıyla gerçekleşeceğini hatırlatma. **Otuz iki dişten çıkan, otuz iki mahalleye yayılır:** Bireye sır saklamanın önemini hatırlatma ve bir kez söylenen bir bilginin artık gizli kalamayacağı ve hızla yayılacağı konusunda bireyi dikkatli olması için uyarma. **Ters giderse insanın işi, muhallebi yerken kırılır dişi:** Kaderin olumsuz yönde işlediği durumlarda, basit ve tehlikesiz durumların bile istenmeyen zararlarla sonuçlanabileceğini açıklayarak bireyin bu durum karşısındaki çaresizliğini ifade etme. **Ya işten artar ya dişten:** Bireyi tutumlu olmaya, gereksiz harcamalardan kaçınmaya ve emek vererek artırmaya yönlendirme ve birikimin ya çok kazanmakla ya da idareli yaşamakla mümkün olduğunu hatırlatma.

Baskın Pragmatik İşlevler

Diş organı geçen atasözlerinde baskın işlevler *durum değerlendirme* ve *öğüt vermedir*. Atasözleri bir durumu tespit ederek bireye pratik bir davranış dersi öğütler. *Uyarma* işlevi daha sınırlı örneklerde görülmekte; bu örneklerde bireyi herhangi bir olumsuzluktan korumaya yönelik bir çağrı yapılmaktadır.

Belirgin Edimsel Amaçlar

“Diş” organı geçen atasözlerinin edimsel amaçları üç ana temada toplanmaktadır. Birincisi *tutum ve birikim*: “İşten artmaz dişten artar.”, “Ya işten artar ya dişten.” gibi atasözleri bireyi *idareli yaşamaya, israftan kaçınmaya ve tasarrufu bir erdem olarak benimsemeye* yönlendirmektedir. Diş burada ağız yoluyla harcanan, yenilen, tüketilen her şeyin sembolü olarak işlev görmektedir. İkincisi *kader ve çaresizlik*: “Muhallebi yerken kırılır dişi.” örüntüsü etrafında şekillenen iki atasözü, kaderin olumsuz işlediği durumlarda en basit eylemin bile felakete dönüşebileceğini dile getirmekte; bireye çaresizliğini kabullendirmeye yönelik bir teselli işlevi taşımaktadır. Üçüncüsü ise *eylem motivasyonu*: “İştah dişin dibindedir.” atasözü, bireyi harekete geçmek için istek beklememesi gerektiği konusunda yönlendiren özgün bir edimsel amaç taşımaktadır.

Kültürel ve Sembolik Yük

Diş organı bu atasözlerinde çok katmanlı bir sembolik yük üstlenmiştir. Bir yanda tüketim ve harcamanın somut göstergesi olarak ekonomik bir metafor işlevi görürken, öte yanda ağzın kapısı ve sözün çıkış noktası olarak iletişimsel bir anlam kazanmıştır. “Otuz iki dişten çıkan otuz iki mahalleye yayılır.” atasözünde bu iki katman bir araya gelmekte; diş hem anatomik hem de mecazi işleviyle kullanılmıştır. Ayrıca “Bahşiş atın dişine bakılmaz.” atasözünde dişin yaş ve değer belirleme işlevi, minnetsizlik ve nankörlük eleştirisinin taşıyıcısına dönüşmüştür.

Genel Değerlendirme

Diş organı geçen atasözleri, çalışmada ele alınan organlar arasında gündelik yaşam pratiklerine en yakın grubu oluşturmaktadır. Tutum, kader, motivasyon ve söz gibi birbirinden farklı temaların diş organı etrafında bir araya gelmesi, bu organın Türk kültürel imgelem dünyasında işlevsel çok yönlülüğünü ortaya koymuştur. Söz konusu çeşitlilik, dişin yalnızca fiziksel bir varlık olarak değil; tüketim, emek ve iletişimin simgesi olarak kodlandığını ortaya koymuştur.

Göz

Göz organına ait atasözlerinde tespit edilen pragmatik işlevler şöyledir:

Öğüt verme/uyarma: Aç gözünü, açarlar gözünü. / Ağanın gözü, tıvardır. / Ağanın gözü, öküzü semiz eder. / Bakan göze bağ olmaz. / Dağları ıssız sanma, körleri gözsüz sanma. / Duvarın kulağı var, gözünü de unutma. / Ergen gözüyle kız alma, gece gözüyle bez alma. / Esirgenen göze çöp batar. / Fıs fısıtış kırıp düşman gözü çıkarmalı. / Kul kullanan, bir gözünü kör, bir kulağını sağır etmeli. / Vardığın yer körse gözünü kapa.

Öğüt verme/güven verme: Artık mal göz çıkarmaz. / Fazla mal göz çıkarmaz.

Öğüt verme/karşılıklılık bildirme: Bak bana bir gözle, bakayım sana iki gözle.

Durum değerlendirme/eleştirme: Abdalın karnı doyunca gözü pabucundadır. / Açın karnı doyar, gözü doymaz.

Durum değerlendirme/gözlem bildirme: Açın gözü, ekmek teknesinde olur. / Ağzına tat bulaşanın gözü pekmez tutumundadır. / Kefen alacak adam gözünün yaşından belli olur.

Durum değerlendirme/açıklama: Aç ölmez, gözü kararır; susuz ölmez, benzi sararır.

Durum değerlendirme/yargı bildirme: Ağanın gözü, yiğidin sözü. / Ağzı eğri, gözü şaşı ensesinden belli olur. / Âşışın gözü kördür. / Bekâr gözü, kör gözü. / Bir anaya bir kız, bir kafaya bir göz. / Devletli gözü perdeli olur. / El için ağlayan gözden olur. / Gözsüzden gözlü doğar, dilsizden dilli doğar, ille deli soy kovar. / Güzele göz ağrısı da yakışır. / Kaş ile göz, gerisi söz. / Kel ölür, sırma saçlı olur; kör ölür, badem gözlü olur. / Kör ölür badem gözlü olur, kel ölür sırma saçlı olur. / Körden gözlü, topaldan ayaklı, deliden deli. / Türk'ün aklı gözünde.

Durum değerlendirme/öğüt verme: Ağaran baş, ağlayan göz gizlenmez. / El terazi, göz mizan. / Gören gözün hakkı vardır. / Gözden ırak olan, gönülden de ırak olur. / Göz gördüğünü ister. / Göz görmeyince gönül katlanır. / Göz terazi, el mizan. / Göz var, izan var. / Güzele bakmanın göze faydası var. / İmam evinden aş, ölü gözünden yaş çıkmaz. / Bir başa bir göz yeter. / Göze yasak olmaz.

Durum değerlendirme/uyarma: Bir gözün gördüğü bir göze hayır etmez. / Göz görür, gönül ister. / Körün istediği bir göz, ikisi olursa ne söz. / Körün istediği iki göz, biri ela biri boz. / Tan yeri ağarınca hırsızın gözü kararır.

Durum tespiti/gözlem bildirme: Ağaran baş, ağlayan göz gizlenmez.

Uyarma/eleştirme: Besle kargayı, oysun gözünü.

Eleştirme/alay etme: Ağız büzülür, göz süzülür, ille burun ille burun.

Göz organı, 53 atasözüyle çalışmanın en geniş grubunu oluşturmaktadır. Bu yoğunluk tesadüfi değildir. Göz organı, Türk kültürel imgelem dünyasında *algı, irade, arzu, denetim ve bilgeliğin merkezi* olarak son derece köklü bir sembolik konuma sahiptir.

Edimsel amaçlar

Abdalın karnı doyunca gözü pabucundadır: Bireyi, etrafındakilerin bağlılığının sadece menfaate dayalı olabileceği konusunda uyarma, sadakat beklenen durumlarda, karşı tarafın asıl niyetinin sadece kendi ihtiyacı olup olmadığını iyi analiz etmeye yönlendirme. **Aç gözünü, açarlar gözünü:** Bireyi gafletten uyanmaya ve dikkatsiz davranmamaya teşvik etme, zamanında alınmayan önlemlerin veya fark edilmeyen tehlikelerin sonucunun ağır olacağı konusunda sert bir uyarıda bulunma. **Açın gözü, ekmek teknesinde olur:** Bireyi, karşısındaki kişinin temel önceliklerini ve içinde bulunduğu durumu anlamaya teşvik etme, büyük bir ihtiyaç içindeki birinden, o ihtiyacı karşılanmadan başka bir şeye odaklanmasını beklemenin gerçekçi olmayacağını hatırlatma. **Açın karnı doyar, gözü doymaz:** Bireyi elindekiyle yetinmeye ve açgözlülüğten uzak durmaya teşvik etme, doyumsuzluğun karakter meselesi olduğunu ve maddi imkanlarla geçmesinin zor olduğu konusunda uyarma. **Aç ölmez, gözü kararır; susuz ölmez, benzi sararır:** Bireyi sıkıntıda olanın hâlini önemsemeye ve ihtiyaç sahiplerine yardımda gecikmemeye teşvik etme, yoksulluğun insan hayatı üzerindeki yıpratıcı etkisini hatırlatma. **Ağanın gözü, tımandır:** Bireyi kendi işinin başında durmaya teşvik etme, başarının anahtarının uzaktan idare değil, yakından gözetim olduğunu hatırlatma. **Ağanın gözü, öküzü semiz eder:** Bireyi kendi işinin başında durmaya teşvik etme, başarının anahtarının uzaktan idare değil, yakından gözetim olduğunu hatırlatma. **Ağanın gözü, yiğidin sözü:** Bireyi hem işine hem de karakterine sahip çıkmaya teşvik etme, toplumsal güvenin bu iki temel nokta (gözetim ve sözüne sadakat) üzerine inşa edildiğini hatırlatma. **Ağaran baş, ağlayan göz gizlenmez:** Bireyi gerçeklerle yüzleşmeye ve onları gizlemek için boş yere çaba sarf etmemeye teşvik etme, hayatın doğal akışının ve duygusal durumların saklanamayacak kadar ortada olduğunu hatırlatma. **Ağız büzülür, göz süzülür, ille burun ille burun:** Bireyi gerçekçi olmayan davranışlardan kaçınmaya ve özündeki gerçekleri kabul etmeye teşvik etme, karakterin veya fiziksel özelliklerin ne kadar saklanmaya çalışılsa da sonunda kendini belli edeceğini hatırlatma. **Ağzı eğri, gözü şaşı ensesinden belli olur:** Bireyi, insanların iç dünyasının mutlaka dışarıya sızacağı gerçeğine karşı dikkatli olmaya yönlendirme. **Ağzına tat bulaşanın gözü pekmez tutumundadır:** Bireyi, alışkanlıkların ortaya çıkaracağı büyük beklentiler konusunda uyarma. **Artık mal göz çıkarmaz:** Bireyi tutumlu olmaya, elindekini boşa harcamamaya ve imkânları değerlendirmeye teşvik etme. **Âşğın gözü kördür:** Bireyi duygusal kararlar alırken nesnelliğini kaybedebileceği konusunda uyarma, aşırı sevginin hayal kırıklıklarına yol açabileceğini hatırlatma. **Bakan göze bağ olmaz:** Bireye yaptıklarının veya sahip olduklarının başkaları tarafından mutlaka görüleceğini hatırlatma. **Bak bana bir gözle, bakayım sana iki gözle:** Bireyi yapıcı adımlar atmaya ve çevresine karşı nazik/cömert davranmaya teşvik etme. **Bekâr gözü, kör gözü:** Bireyi önemli kararlar alırken sadece kendi bakış açısına güvenmemeye ve deneyimli kişilerin görüşlerine başvurmaya yönlendirme. **Besle kargayı, oysun gözüünü:** Bireyi, kime iyilik yaptığını ve kime emek verdiğini iyi seçmeye teşvik etme. **Bir anaya bir kız, bir kafaya bir göz:** Bireyi, elindekilerin kıymetini bilmeye ve onları korumaya teşvik etme, tek olanın kaybının telafi edilemez bir boşluk yaratacağını hatırlatma. **Bir başa bir göz yeter:** Bireyi elindekiyle yetinmeye ve kanaat etmeye teşvik etme, önemli olanın kıymetini bilmeyi ve gereksiz hırslardan kaçınmayı hatırlatma. **Bir gözün gördüğü, bir göze hayır etmez:** Bireyi sahip olduğu imkânları veya başarıları gösterirken tedbirli olmaya yönlendirme;

herkesin bakışının iyi niyetli olmayabileceği gerçeğine karşı uyarma. *Dağları ıssız sanma, körleri gözsüz sanma:* Bireyi önyargılı olmaktan uzak durmaya ve etrafındaki her şeyi/herkesi hafife almamaya teşvik etme, dışarıdan zayıf görünen durumların arkasında bir güç olabileceğini hatırlatma. *Devletli gözü perdeli olur:* Güç sahibi bireyi etrafındaki kişilere veya kendi kibrine karşı uyarma, dışarıdan bakanları da güçlü görünenlerin her şeyi bildiği yanılgısına düşmemeleri konusunda uyarma. *Duvarın kulağı var, gözünü de unutma:* Bireyi her zaman tedbirli ve dikkatli davranmaya, kimse görmez düşüncesi ile yanlış işler yapmamaya teşvik etme. *El için ağlayan gözden olur:* Bireyi başkalarına yardım ederken kendi ihtiyaçlarını ve sağlığını ihmal etmemesine yönlendirme, fazla merhametin kişiye sadece kayıp getireceği konusunda uyarıda bulunma. *El terazi, göz mizan:* Bireyi kendi gözlem yeteneğine ve tecrübelerine güvenmeye teşvik etme, pratik bir bakış açısıyla doğru karara varılabileceğini hatırlatma. *Ergen gözüyle kız alma, gece gözüyle bez alma:* Bireyi aceleci ve yüzeysel değerlendirmelerden kaçınmaya, doğru kararlar için uygun zamanı ve tecrübeli bakış açısını beklemeye teşvik etme, yanlış koşullar altında verilen kararların sonradan pişmanlık getireceği konusunda uyarıda bulunma. *Esirgenen göze çöp batar:* Bireyi aşırı korumacı tutumlardan kaçınmaya yönlendirme, sakınma davranışının dikkati dağıtarak kazaya yol açabileceğini hatırlatma. *Fazla mal, göz çıkarmaz:* Bireyi sahip olduklarını korumaya, tutumlu olmaya ve birikim yapmaya yönlendirme. *Fıs fısıltı kırıp düşman gözü çıkarmalı:* Bireyi karamsarlığa düşmek yerine çalışmaya teşvik etme, başarının, düşmana verilecek en büyük cevap ve en etkili silah olduğunu hatırlatma. *Gören gözüün hakkı vardır:* Bireyi cömertliğe, paylaşımcı olmaya ve diğer, insanların haklarını gözetmeye teşvik etme, toplumsal huzuru korumak için, sahip olunandan ikram etmenin ahlaki bir gereklilik olduğunu hatırlatma. *Gözden ırak olan, gönülden de ırak olur:* Bireyi ilişkilerini canlı tutmak için çaba sarf etmeye, sevdikleriyle bağını koparmamaya teşvik etme, uzaklığın sevgiyi azaltabileceği konusunda uyarıda bulunma. *Göze yasak olmaz:* Bireyi, açıkta olan bir şeye baktığı için suçlanamayacağı konusunda savunma veya istemsizce gördüğü şeyler üzerinde kontrol sahibi olamayacağını hatırlatarak bu durumu normalleştirme. *Göz gördüğünü ister:* Bireyi, nefesine hâkim olması veya imrenilecek şeylerden uzak durması konusunda uyarma, aynı zamanda başkalarının sahip olduklarını sergilemesinin, diğer insanlarda arzu ve huzursuzluk uyandırabileceğini hatırlatarak tedbirli olmaya teşvik etme. *Göz görmeyince gönül katlanır:* Bireyi, unutmak veya etkisinden kurtulmak istediği durumlardan uzak durmaya teşvik etme, "gözden ırak olan gönülden de ırak olur" mantığıyla, mesafenin duygusal bir kalkan oluşturduğunu hatırlatma. *Göz görür, gönül ister:* Bireyi, nefesine hâkim olması veya imrenilecek şeylerden uzak durması konusunda uyarma, aynı zamanda başkalarının sahip olduklarını sergilemesinin, diğer insanlarda arzu ve huzursuzluk uyandırabileceğini hatırlatarak tedbirli olmaya teşvik etme. *Gözsüzden gözlü doğar, dilsizden dilli doğar, ille deli soy kovar:* Bireyi, bir insanın özündeki ifadeye ve bakışlarındaki anlama odaklanmaya teşvik etme, dış görünüşteki ayrıntıların asıl güzelliğin ve karakterin yerini tutamayacağını hatırlatma. *Göz terazi, el mizan:* Bireyi kendi duyularına, sezgilerine ve tecrübelerine güvenmeye teşvik etme, insanın dikkatli bir gözlemlerle doğruya çok yakın kararlar verebileceğini hatırlatma. *Göz var, izan var:* Bireyi sağduyulu davranmaya ve gerçekleri inkâr etmemeye yönlendirme, apaçık olan bir konuda yanlış bir yorum yapıldığında veya mantıksız davranıldığında durumu fark etmesi için bir uyarıda bulunma. *Güzele*

bakmanın göze faydası var: Bireyi hayattaki güzellikleri fark etmeye ve onlardan mahrum kalmamaya yönlendirme, güzelliğin insan psikolojisi üzerindeki iyileştirici gücünü açıklama. **Güzele göz ağrısı da yakıştır:** Bireyi, sevilen veya takdir edilen kişideki küçük eksiklikleri görmezden gelmeye teşvik etme, mükemmelin içinde yer alan küçük eksikliklerim bazen bütünü daha insani kıldığını hatırlatma. **İmam evinden aş, ölü gözünden yaş çıkmaz:** Bireyi, boş yere beklentiye girmemesi konusunda uyarma, gerçekleşmesi mümkün olmayan isteklerin peşinde koşmak yerine, hayatın değişmez gerçeklerini kabul etmeye teşvik etme. **Kaş ile göz, gerisi (kalamı, artanı, dahası) söz:** Bireyi, bir insanın özündeki ifadeye ve bakışlarındaki anlama odaklanmaya teşvik etme, dış görünüşteki ayrıntıların asıl güzelliğin ve karakterin yerini tutamayacağını hatırlatma. **Kefen alacak adam gözüünün yaşından belli olur:** Bireyi, karşısındakinin hâl ve tavırlarını doğru yorumlamaya, birinin gerçek durumunu anlamak için sadece sözlerine değil, ruh halinin yansımalarına dikkat etmeye teşvik etme. **Kel ölür, sırma saçlı olur; kör ölür, badem gözlü olur:** Bireyi, çevresindekilerin ve sahip olduklarının değerini kaybetmeden önce anlamaya teşvik etme, insanların herhangi bir kayıptan sonra sergilediği tutarsız ve aşırı yüceltici tutumları eleştirme. **Körden gözlü, topaldan ayaklı, deliden deli:** Bireyi, somut fiziksel eksikliklerden farklı olarak karakter bozuklukları ve ruhsal farklılıklar konusunda uyanık olmaya çağırma, insanların kusur ve eksikliklerini gözlemleyip değerlendirmeye yönlendirme. **Kör ölür badem gözlü olur, kel ölür sırma saçlı olur:** Bireyi, çevresindekilerin ve sahip olduklarının değerini kaybetmeden önce anlamaya teşvik etme, insanların herhangi bir kayıptan sonra sergilediği tutarsız ve aşırı yüceltici tutumları eleştirme. **Körün istediği bir göz, ikisi olursa ne söz:** Bireyin şansının iyi gitmesiyle ulaştığı mükemmel sonucu vurgulama, ele geçen fırsatın değerini hatırlatma. **Körün istediği iki göz, biri ela biri boz:** Bireyi, mahrum kaldığı bir şeye kavuştuğunda onunla yetinmemesi veya beklentisini yükseltmesi konusunda eleştirel bir yaklaşımla uyarma. **Kul kullanan, bir gözüünü kör, bir kulağını sağır etmeli:** Bireyi, insan ilişkilerinde hoşgörölü ve esnek olmaya teşvik etme, gereksiz ayrıntılara ve küçük kusurlara takılmanın büyük hedeflere zarar vereceği konusunda uyarma. **Tan yeri ağarınca hırsızın gözü kararır:** Bireye dürüst olmayan yollardan uzak durmasını hatırlatma, haksızlıkla elde edilen kazançların sonuçta bir yıkım olacağı konusunda uyarma. **Türk'ün aklı gözündə:** Bireye, bir şeyi anlatırken somut kanıtlar sunmaya öncelik vermesini hatırlatma, belirsiz tartışmalar yerine gözle görülür sonuçlar üretmeye teşvik etme. **Vardığın yer körse gözünü kapa:** Bireyi uyumlu olmaya teşvik etme, bulunulan yerin kurallarına veya kusurlarına karşı görmezden gelmesini öğütme ve tehlikeli/olumsuz ortamlarda dikkatli davranmaya yönlendirme.

Baskın Pragmatik İşlevler

“Göz” organını içeren atasözlerinde baskın işlev *durum değerlendirme* ve *öğüt vermedir*. Atasözleri evrensel bir gerçekliği tespit ederek bireyi belirli bir tutum ya da davranışa yönlendirir. *Uyarma* işlevi de oldukça yaygındır; bu örneklerde de bireyin dikkatini çekmek, onu gafletten uyandırmak veya olası bir zarardan korumak amaçlanmıştır. *Eleştirme* ve *yargı bildirme* işlevleri daha sınırlı sayıda atasözünde görülmüş; bu örneklerde belirli bir davranış ya da toplumsal tutum açıkça kınanmıştır.

Belirgin Edimsel Amaçlar

Göz organını içeren atasözlerinin edimsel amaçları birkaç ana temada yoğunlaşmaktadır. Birincisi *denetim* ve *gözetim*: “Ağanın gözü, tımarıdır.”, “Ağanın gözü, öküzü semiz eder.” gibi atasözleri bireyi işinin başında bizzat bulunmaya yönlendirmekte; başarının uzaktan değil yakından gözetimle mümkün olduğunu vurgulamaktadır. İkincisi *arzu* ve *kanaat*: “Göz gördüğünü ister.”, “Açın karnı doyar, gözü doymaz.” gibi atasözleri gözün doyumsuzluğunu eleştirerek bireyi nefesine hâkim olmaya ve elindekiyle yetinmeye çağırmaktadır. Üçüncüsü *görünmezliğin yanılması*: “Duvarın kulağı var gözünü de unutma.”, “Bakan göze bağ olmaz.” gibi atasözleri bireyi her an izlenebileceği gerçeğiyle yüzleştirmektedir. Dördüncüsü ise *ilişki* ve *bağ*: “Gözden ırak olan gönülden de ırak olur.”, “Göz görmeyince gönül katlanır.” gibi karşıt yönlü iki atasözü, yakınlık ve uzaklığın duygusal bağlar üzerindeki etkisini farklı perspektiflerden ele almaktadır.

Kültürel ve Sembolik Yük

Göz, bu çalışmada tüm organlar arasında en çok katmanlı sembolik yükü taşıyan organ olarak tespit edilmiştir. Bir yanda *bilgelik* ve *değerlendirme* özelliğinin merkezi olarak “El terazi, göz mizan.”, “Göz var, ızan var.” gibi atasözlerinde *akıl* ve *sağduyunun* temsilcisi konumundadır. Öte yanda *açgözlülük* ve *doyumsuzluğun* kaynağı olarak bireyin zaafiyetini simgelemektedir. Bunlara ek olarak *nazar inancıyla* da bağlantılı bir katman mevcuttur; “Bir gözün gördüğü, bir göze hayır etmez.” ve “Fıs fısıltı kırıp düşman gözü çıkarmalı.” gibi atasözlerinde gözün zarar verici bir güç olarak algılandığı görülmektedir.

Genel Değerlendirme

Göz organını içeren atasözleri, çalışmanın bütünü içinde hem nicelik hem de çeşitlilik bakımından öne çıkan en zengin grubu oluşturmaktadır. Algı, arzu, denetim, ilişki ve nazar gibi birbirinden farklı temaların tek bir organ etrafında bu şekilde yoğun biçimde bir araya gelmesi, gözün Türk kültür ve dilinde ne denli merkezî bir konuma sahip olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Atasözlerinin yöneliminin genel olarak bireyi dizginlemeye, uyanık tutmaya ve bireye sorumluluğunu hatırlatmaya yönelik olması; gözün yalnızca bir algı organı değil, aynı zamanda ahlaki bir sorumluluk merkezi olarak kodlandığını göstermektedir.

Kol

Kol organına ait atasözlerinde tespit edilen pragmatik işlevler şöyledir:

Durum değerlendirme/öğüt verme: Ak curun akmazsa kara curun kol gibi.

Kol organı, çalışmada yalnızca tek bir atasözüyle temsil edilmiştir. Bu durum, kolun Türk atasözü geleneğinde bağımsız bir organ adı olarak değil, daha çok “el” veya bütünleşik beden imgesiyle karşılandığına işaret edebilir.¹

Edimsel amaçlar

Ak curun akmazsa kara curun kol gibi: Bireye eldeki az ama iyi olanın daha sonra gelecek olan çok ama kötü olandan iyi olduğunu hatırlatma.

¹ Kol vb. organların, diğer organ adı ve vücut bölümleri ile bir araya gelip oluşturdukları pragmatik işlev ve edimsel amaçlara çalışmanın kapsamı gereği değinilmemiştir. Ayrı bir çalışma konusu olarak değerlendirilebilir.

Pragmatik İşlev ve Edimsel Amaç

“Ak curun akmazsa kara curun kol gibi.” atasözü *durum değerlendirme* ve *öğüt verme* işleviyle öne çıkmaktadır. Edimsel amacı, bireye az ama kaliteli olanın çok ama değersiz olandan daha önemli olduğunu hatırlatmaktır. Burada kol, büyüklük ve bolluğun somut imgesi olarak kullanılmış; ancak bu bolluğun niteliğinin bir önem taşımadığı durumda değersiz olduğu vurgulanmıştır.

Kültürel ve Sembolik Yük

Atasözünde kol organ adı, doğrudan bir güç ya da destek metaforu olarak değil, hacim ve genişlik anlamında bir ölçü birimi şeklinde kullanılmıştır. Bu kullanım, kolun Türk kültürel kodlarında fiziksel büyüklüğü ve gücü temsil ettiğine işaret etmektedir.

Genel Değerlendirme

Bu atasözü, Türk atasözü geleneğinde sıkça karşılaşılan nitelik-nicelik karşıtlığını kol organı üzerinden somutlaştırması bakımından ilgi çekicidir. Kolun burada bir eylem ya da güç organı olarak değil, bir ölçek metaforu olarak işlev görmesi, organların atasözlerinde birincil işlevlerinin ötesinde farklı anlam katmanlarında da kullanılabildiğini bir kez daha ortaya koymuştur.

Kulak

Kulak organına ait atasözlerinde tespit edilen pragmatik işlevler şöyledir:

Öğüt verme/durum değerlendirme: Allah insana iki kulak, bir ağız vermiş.

Öğüt verme/uyarma: Sözü söyle alana, kulağında kalana.

Uyarma/öğüt verme: Duvarın kulağı var, gözünü de unutma. / Kul kullanan, bir gözünü kör, bir kulağını sağır etmeli.

Durum değerlendirme/yargı bildirme: Anamın öleceğini bilseydim, kulağı dolu dariya satardım. / Babamın öleceğini bilseydim, kulağı dolu dariya satardım.

Durum değerlendirme/uyarma: Boynuz kulaktan sonra çıkar ama kulağı geçer.

Durum değerlendirme/öğüt verme: Namazda meyli olmayanın kulağı ezanda olmaz.

Kulak organı, 8 atasözüyle orta büyüklükte bir grubu temsil etmektedir. Ağız ve dil organlarıyla işlevsel bir yakınlık içinde olan kulak organını içeren atasözlerinde söz üretmenin değil söz almanın ve dinlemenin organı olarak konumlanmakta; bu yönüyle iletişim sürecinin tamamlayıcı ve denetleyici boyutunu temsil etmektedir.

Edimsel amaçlar

Allah insana iki kulak, bir ağız vermiş: Bireyin konuşmadan önce iyice dinlemesi gerektiğini vurgulama, az konuşup çok dinlemenin önemini hatırlatma. **Anamın öleceğini bilseydim, kulağı dolu dariya satardım:** Bireyin olacakları önceden bilmesi durumunda farklı davranacağını açıklama, olumsuz durumlar için planlı ve dikkatli olmayı öğüt verme. **Babamın öleceğini bilseydim, kulağı dolu dariya satardım:** Bireyin olacakları önceden bilmesi durumunda farklı davranacağını açıklama, olumsuz durumlar için planlı ve dikkatli olmayı öğüt verme. **Boynuz kulaktan sonra çıkar ama kulağı geçer:** Bireye, bazı durumlarda başlangıçta önemsiz görünen durumların sonuçlandığı zaman etkili olabileceğini açıklama. **Duvarın kulağı var, gözünü de unutma:** Bireye, sırları ile ilgili dikkatli olması için öğüt verme, konuşmalarında ve davranışlarında dikkatli olması gerektiğini belirtme. **Kul kullanan, bir gözünü kör, bir kulağını sağır etmeli:** Yetkili ve bilgili kişilerin küçük olumsuzlukları görmezden gelmesini öğüt verme, aynı zamanda hoşgörülü

ve sabırlı davranmayı hatırlatma. *Namazda meyli olmayanın kulağı ezanda olmaz:* Bireyin bir işi başarmak için istekli olması gerektiğini vurgulama, ilgi ve çabanın bireyi başarıya götüreceğini hatırlatma. *Sözü söyle alana, kulağında kalana:* Bireye doğru kişilere söz söyleme konusunda öğüt verme, bilgi ve öğüdü sadece onu dinleyen ve kıymetini bilene iletmek için çabalamasını vurgulama.

Baskın Pragmatik İşlevler

Kulak organı geçen atasözlerinde *öğüt verme* ve *uyarma* işlevleri ön plana çıkmaktadır. Atasözlerinin büyük çoğunluğu bireyi belirli bir davranışa yönlendirirken aynı zamanda herhangi bir olumsuzluğa karşı dikkatli olmaya çağırmaktadır. *Durum değerlendirme* ve *yargı bildirme* işlevi ise daha çok evrensel bir gerçeği ya da insan doğasına ilişkin bir gözlemi dile getiren atasözlerinde karşımıza çıkmıştır.

Belirgin Edimsel Amaçlar

Bu atasözlerinin edimsel amaçları iki temel nokta üzerinde yoğunlaşmaktadır. Birincisi *dinleme* ve *susma erdemi*: “Allah insana iki kulak, bir ağız vermiş.” ve “Sözü söyle alana kulağında kalana.” gibi atasözleri bireyi çok dinleyip az konuşmaya, öğüdü ve bilgiyi değerine göre muhabata iletmeye yönlendirmektedir. Bu nokta, dil ve ağız geçen atasözlerindeki sözü denetleme temasıyla örtüşmekte; ancak durumu konuşan değil dinleyen açısından ele almaktadır. İkincisi ise *uyanıklık ve temkin*: “Duvarın kulağı var.”, “Boynuz kulaktan sonra çıkar ama kulağı geçer.” gibi atasözleri bireyi her ortamda temkinli davranmaya, bilgisizliğin sonucu ile karşılaşmamak için dikkatli olmaya çağırmaktadır.

Kültürel ve Sembolik Yük

Kulak, Türk kültürel kodlarında hem alıcı olmanın hem de gizliliğin simgesi olarak çift yönlü bir anlam içermektedir. “Kulağı dolu dariya satardım.” ifadesindeki kulak, pişmanlık anlatısında bireyin en değerli varlığına dönüşmekte; bu da organın yaşam ve ilişki bağlamındaki sembolik ağırlığını yansıtmaktadır. Öte yandan “Duvarın kulağı var.” atasözünde kulak, her yerde var olabilen ve gizliliği tehdit eden bir gözetim aracına dönüşmektedir.

Genel Değerlendirme

Kulak organ adını içeren atasözleri, çalışmada ele alınan iletişim organları arasında dinleme ve alıcı olma boyutunu temsil eden özel bir grup oluşturmaktadır. Ağız ve dilin söz üretme ve denetleme yönüne karşın kulak, iletişimin aktif ve bilinçli bir boyutunu öne çıkarmaktadır. Dinlemenin bir erdem olarak sunulması, Türk atasözü geleneğinde iletişimin yalnızca konuşmakla değil doğru dinlemeyle de anlam kazandığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Meme

Meme organına ait atasözlerinde tespit edilen pragmatik işlevler şöyledir:

Uyarma/öğüt verme: Ağlamayan çocuğa meme vermezler.

Meme organı, çalışmada yalnızca tek bir atasözüyle temsil edilmektedir.

Edimsel amaçlar

Ağlamayan çocuğa meme vermezler: Bireye hak aramak için ses çıkarmanın önemini hatırlatma, talepkâr olmayı öğüt verme.

Pragmatik İşlev ve Edimsel Amaç

“Ağlamayan çocuğa meme vermezler.” atasözü *uyarma* ve *öğüt verme* işleviyle öne çıkmaktadır. Edimsel amacı, bireye hakkını aramanın ve talepkâr olmanın zorunluluğunu hatırlatmaktır. Burada meme, yaşamsal bir ihtiyacın karşılanması somut imgesi olarak işlev görmektedir; sessiz kalanın ihtiyacının görmezden gelineceği mesajını taşımaktadır.

Kültürel ve Sembolik Yük

Bu atasözünde meme, beslenme ve hayatta kalma ile özdeşleştirilmekte; dolayısıyla talepte bulunmanın yalnızca bir tercih değil, bir zorunluluk olduğu fikrini güçlü bir biyolojik metafor aracılığıyla dile getirmektedir. Çocuk ve meme imgesi, doğallığı ve evrenselliği nedeniyle öğüdü soyuttan somuta taşımakta ve mesajın kalıcılığını artırmaktadır.

Genel Değerlendirme

Tek örnekten oluşmasına rağmen bu atasözü, Türk atasözü geleneğindeki en tanınan ve en yaygın kullanılan örneklerden birisidir. Meme organının yaşamın ilk ve en temel ihtiyacıyla özdeşleştirilmesi, verilen öğüdün evrensel bir insan gerçekliğine dayandırılmasını sağlamaktadır. Bu yönüyle atasözü, biyolojik bir gerçekliği toplumsal bir davranış normuna dönüştüren işlevsel bir edim bilimsel örnek olarak değerlendirilmelidir.

Mide

Mide organına ait atasözlerinde tespit edilen pragmatik işlevler şöyledir:

Durum değerlendirme/öğüt verme: Erkeğin kalbine giden yol, midesinden geçer. / Kalbin yolu, mideden geçer.

“Mide” organı, çalışmada iki atasözüyle temsil edilmektedir. Bu iki örnek, birbirinin varyantı niteliğinde olup aynı edimsel amacı farklı söyleyişlerle dile getirmektedir.

Edimsel amaçlar

Erkeğin kalbine giden yol, midesinden geçer: Kadına sevgiye ve bağlılığa ulaşmanın yollarından birisinin fiziksel ihtiyaçları karşılamak olduğunu söyleme/hatırlatma. *Kalbin yolu, mideden geçer:* Bireye sevgiye ve bağlılığa ulaşmanın yollarından birisinin fiziksel ihtiyaçları karşılamak olduğunu söyleme/hatırlatma

Pragmatik İşlev ve Edimsel Amaç

Her iki atasözü de *durum değerlendirme* ve *öğüt verme* işlevini taşımaktadır. Bu atasözleri, duygusal bağlılığa ulaşmanın fiziksel ihtiyaçları karşılamaktan geçtiğini söylemektedir. Edimsel amaç, bireyi soyut duygusal çaba yerine somut ve pratik karşılık üzerine odaklanmaya yönlendirmektedir.

Kültürel ve Sembolik Yük

Bu atasözlerinde mide, yalnızca fizyolojik bir organ olarak değil; sevgi, bağlılık ve ilişki kurmanın köprüsü olarak ele alınmıştır. Bedensel ihtiyacın duygusal bir bağa zemin hazırladığı fikri, soyut olan kalp ile somut olan mide arasındaki karşıtlık üzerine kurulmuştur. İlk atasözünde yönelimin kadına yapılan bir öğüt biçiminde olması da atasözünün toplumsal cinsiyet rollerini yansıtan bir özellik taşıdığını göstermektedir.

Genel Değerlendirme

İki atasözünün aynı anlamı farklı söyleyişlerle yinelenmesi, bu değer Türk kültüründe önemsendiğini ve kalıplaşmış bir ifadeye dönüştüğünü ortaya koymaktadır. Mide organının sevgi

ve ilişki bağlamında kullanılması, insan ilişkilerinin soyut değil somut temeller üzerinden kurulduğunu vurgulayan pragmatik bir yaklaşımı yansıtmaktadır. Bu yönüyle mide ile ilgili atasözleri, bedensel ile duygusal olanın iç içe geçtiği ilgi çekici bir edim bilimsel küme oluşturmuştur.

Taşşak (Testis)

Taşşak (testis) organına ait atasözlerinde tespit edilen pragmatik işlevler şöyledir:

Alay/eleştiri: Teyzemin taşşağı olsa dayım olurdu.

“Taşşak” organı, çük ile birlikte çalışmada cinsel organlara doğrudan atıfta bulunan iki örnekten birini oluşturmaktadır. Tek bir atasözüyle temsil edilmektedir.

Edimsel amaçlar

Teyzemin taşşağı olsa dayım olurdu: Bireye hayal/düş yolu ile gerçeği elde edemeyeceğini hatırlatma.

Pragmatik İşlev ve Edimsel Amaç

“Teyzemin taşşağı olsa dayım olurdu.” atasözü alay ve eleştiri işleviyle öne çıkmaktadır. Edimsel amacı, bireye hayalî koşullar üzerine kurulu beklentilerin gerçeklikte karşılık bulamayacağını hatırlatmaktır. “Olsaydı olurdu.” temeline dayanan bu atasözü, imkânsız varsayımlar üzerinden sonuç çıkarmanın yanlışlığını alaycı bir biçimde gözler önüne sermektedir.

Kültürel ve Sembolik Yük

Söz konusu atasözünde organ adının seçimi bilinçli bir strateji olarak değerlendirilebilir. Tıpkı çük atasözünde olduğu gibi, kaba ve beklenmedik bir söyleyiş mesajın akılda kalıcılığını arttırmakta ve eleştirinin şiddetini pekiştirmektedir. Organ, fizyolojik olarak değil; biyolojik farklılığın ve imkânsızlığın somut imgesi olarak ele alınmıştır.

Genel Değerlendirme

Çük atasözüyle birlikte değerlendirildiğinde, cinsel organlara atıfta bulunan her iki atasözünün de *alay* ve *eleştiri* işlevi öne çıkmaktadır. Bu örnekler, halk dilinde müstehcen ya da kaba kabul edilen organ adlarının atasözlerinde doğrudan bir hakaret ya da cinsel içerik için değil; aksine insan zaafalarını, görgüsüzlüğü ve hayalcilik eğilimini eleştirmek amacıyla kullanıldığını göstermektedir. Bu durum, söz konusu organların atasözü geleneğindeki işlevinin toplumsal ve ahlaki bir eleştiri aracına dönüştüğünü kanıtlar.

SONUÇ

Atasözleri Sözlüğü’nde alfabetik olarak sıralanmış toplam 2675 atasözü yer almaktadır. Bu atasözleri arasından toplam 13 organ adı tespit edilmiş ve bu organ adlarını içeren 120 atasözü incelenmiştir: Ağız organında 19, beyin organında 1, burun organında 8, ciğer organında 1, çük organında 1, dil organında 15, diş organında 9, göz organında 53, kol organında 1, kulak organında 8, meme organında 1, mide organında 2 ve taşşak organında 1 atasözü tespit edilmiştir.

Bu çalışmada, Ömer Asım Aksoy’un Atasözleri Sözlüğü’nden derlenen ve 13 organ adı içeren Türkçe atasözleri, Austin’in söz edimi kuramı çerçevesinde pragmatik işlevleri ve edimsel amaçları bakımından incelenmiştir. Bulgular, atasözlerinin yalnızca kültürel bellek aktarım araçları

olmadığını; aynı zamanda bireyi ve toplumu yönlendiren, uyaran, yargılayan ve değer aktaran güçlü edimsel söylemler olduğunu ortaya koymuştur.

Organ adlarının dağılımı incelendiğinde, *göz* (53 atasözü), *ağız* (19 atasözü) ve *dil* (15 atasözü) organlarının en geniş grupları oluşturduğu görülmektedir. Bu yoğunluk, söz konusu organların Türk kültürel kodlarında algı, irade ve iletişimin merkezi olarak köklü bir sembolik konuma sahip olduğunu doğrulamaktadır. Buna karşılık *beyin*, *ciğer*, *çük*, *kol*, *meme*, *mide* ve *taşşak* organları birer atasözüyle; *burun* ve *kulak* sekizer atasözüyle, *diş* ise dokuz atasözüyle temsil edilmiştir. Bu farklı niceliksel dağılım, organların Türk atasözü geleneğindeki görünürlüğünün, onların gündelik yaşamda ve toplumsal imgelem dünyasında ne ölçüde ön plana çıktığıyla doğru orantılı olduğunu göstermektedir.

Organ adlarının dağılımı incelendiğinde; göz ağız ve dil organlarının en geniş grupları oluşturması tesadüfi değildir. Söz konusu organların Türk kültürel kodlarında algı, irade ve iletişimin merkezi olarak köklü bir sembolik konuma sahip olması, bu organların atasözü geleneğindeki sıklığını açıklamaktadır. Göz, yalnızca bir görme organı olarak değil bilgelik, denetim ve ahlaki sorumluluğun merkezi olarak; ağız ve dil ise söz ve onurun simgesi olarak işlenmiştir.

Pragmatik işlev açısından değerlendirildiğinde, *öğüt verme* ve *uyarma* işlevlerinin tüm organlar genelinde baskın olduğu görülmektedir. Bu bulgu, Türk atasözü geleneğinin genel karakteri olan **öğreticilik** ve **direktiflik** eğilimini güçlü şekilde yansıtmaktadır. Atasözleri, bireyi yalnızca bilgilendirmek değil, belirli bir yönde hareket ettirmeyi de amaçlamaktadır.

Durum değerlendirme ve *yargı bildirme* işlevi ikinci sırada yer almakta, evrensel bir gerçekliği tespit ederek dinleyiciye sunmakta ve var olan düzeni açıklamaya çalışmaktadır. *Eleştirme*, *kınama* ve *alay* işlevleri daha sınırlı sayıda örnekte karşımıza çıkmıştır. Belirli davranışları açıkça hedef alan bu işlevler, öğüt vermenin daha sert ve keskin bir biçimi olarak değerlendirilebilir.

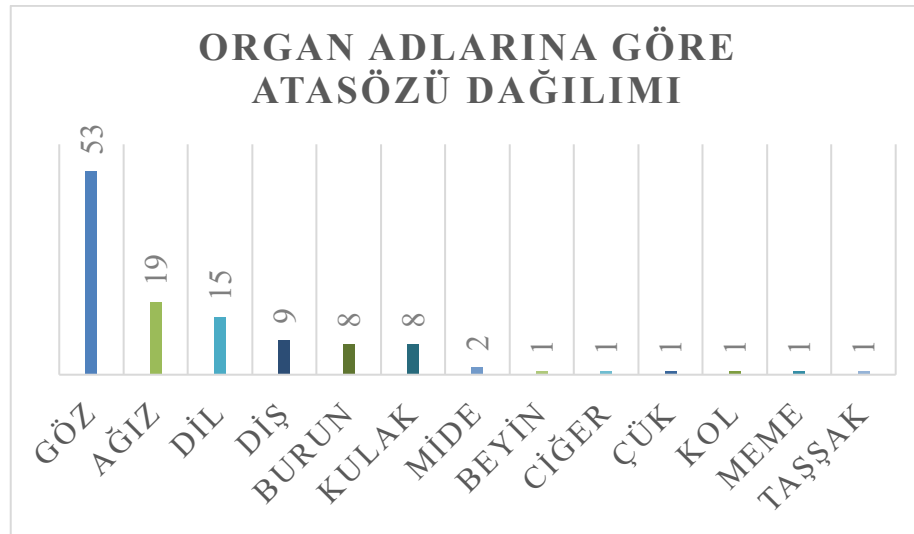
Çalışmada en dikkat çekici bulgu, *kendini kınama* ve *pişmanlık bildirme* işlevinin yalnızca dil organı geçen atasözlerinde tespit edilmiş olmasıdır. Bu özgün durum, "dil" sözcüğünün hem organ hem de söz anlamı taşımasından kaynaklanmakta; dilin kendi adıyla pişmanlık ve öz eleştiri arasında kurulan metaforik bir bağı göstermektedir.

Edimsel amaçlar bakımından her organ adının kendine özgü bir anlam alanı oluşturduğu görülmüştür. Bu tematik dağılım şöyledir: **İletişim organları** (ağız, dil, kulak) söz ve sorumluluk teması etrafında şekillenmekte; konuşmanın gücü, sözün kalıcılığı ve dinlemenin erdemi bu grupta yoğun olarak işlenmektedir. **Algı organı** (göz) algı, denetim ve doyumsuzluk temalarını bir arada taşımakta; gözün bilgelik merkezi olduğu kadar açgözlülüğün ve zaafiyetin kaynağı olarak da sunulmaktadır. **Temel ihtiyaç organları** (mide, meme) bedensel ihtiyaçları toplumsal ve duygusal normlara bağlayan köprü işlevi görmektedir; beslenme gibi fizyolojik bir gereksinimin, sevgi ve bağlılık gibi duygusal bağlarla nasıl örtüştüğünü ortaya koymaktadır. **Değer ve onur organları** (burun) aile bağları ve toplumsal kimlik temasının taşıyıcısı olmuştur. "Burun yüzden düşmez" atasözü, aile bağlarının kopmaz doğası ile burnu fiziksel özelliğini metaforla birleştirerek kültürel kodlamayı açıkça göstermektedir. **Cinsel organ adları** (çük, taşşak) kaba söyleyişi bilinçli bir strateji olarak kullanan alay ve eleştiri işleviyle öne çıkmakta; insan zaafalarını ve görgüsüzlüğü eleştirmenin bu kaba sözü tercih etmesi, biçim ile içeriğin uyumunun bir örneğini oluşturmaktadır.

Genel olarak değerlendirildiğinde, Türkçe atasözlerinde organ adlarının birincil fizyolojik işlevleriyle değil; soyut kavramları somutlaştıran, kültürel değerleri pekiştiren ve edimsel amaçlara hizmet eden sembolik katmanlarıyla kullanıldığı görülmektedir. Bu bulgu, soyuta somuta dönüştürme mekanizmasının atasözü üretiminin temel stratejisini oluşturduğunu göstermektedir.

Özellikle göz organı, bu sembolik çok katmanlılığın en iyi örneğini sunmaktadır: Aynı atasözü geleneği içinde göz, bilgelik (El terazi, göz mizan), açgözlülük (Açın karnı doyar, gözü doymaz), denetim (Ağanın gözü tımandır), nazar kutsalı (Bir gözün gördüğü bir göze hayır etmez) olarak farklı, hatta zıt anlamlarla işlemektedir. Bu anlamsal esneklik, organların birer sembolik kaynak olarak ne kadar dinamik ve kullanışlı olduğunu göstermektedir. Bu bulgu, Austin'in söz edimi kuramının atasözleri gibi kalıplaşmış dil birimlerinin çözülmesinde de işlevsel ve verimli bir analitik çerçeve sunduğunu kanıtlamaktadır. Geleneksel anlambilimsel yaklaşım, atasözleri dış görünüşte betimleyici birimler olarak okurken; edim bilimsel yaklaşım, bu birimlerin arkasındaki toplumsal eylem ve niyetleri yansıtmaktadır.

Sonuç olarak bu çalışma Türkçe atasözlerinin salt anlam bilimsel değil, edim bilimsel açıdan zengin bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymakta; organ adlarının, çok eski dönemlerden günümüze kültürel değerlerin aktarılmasında önemli bir rol üstlenmiş olduğunu göstermektedir. Atasözleri edim bilimi çerçevesinde incelendiğinde, toplumun yazılı olmayan hukukunu, ahlak sistemini ve yaşam felsefesini hafızada kalıcı biçimde kodlanmış demeti olarak göstermektedir.

Şekil 1: Organ Adlarına Göre Atasözü Dağılımı

KAYNAKÇA

- Akkaya, Nevin ve Toplu, Berfu Can (2022). ""Uzay Güzeli" Adlı Çocuk Oyununda Söz Edimsel Uygulama". *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi* 54, 1006-1015. <https://doi.org/10.53444/deubefd.1102972>.
- Aksoy, Ömer Asım (2024). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Altınörs, Selami Atakan (2023). "Malinowski'ye Göre Dilin Edimsel İşlevi". *USBAD Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi* 5(11), 148-166.
- Austin, John Langshaw (1962). *How to do things with words*. Oxford University Press.
- Akın, Cüneyt (2025). "Kırgız Türkçesindeki Aile ve Akrabalıkla İlgili Sözcüklerin Edimbilimsel ve Kavramsal Analizi". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 26(Özel Sayı), 2320-2340. <https://doi.org/10.17494/ogusbd.1756775>.
- Bacanlı, Eyüp (2006). "Türkçedeki Dolaylılık İşaretleyicilerinin Pragmatik Anlamları". *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi* 3(1), 35-47.
- Büyükkal, Burcu ve Bozkurt, Ferdi (2023). "Türk Sinemasındaki Güldürü Öğeleri Üzerine Edimbilimsel Bir Analiz Örneği". *International Journal of Languages' Education and Teaching* 11(3), 29-49. <https://doi.org/10.29228/ijlet.72156>.
- Bozkurt, Ferdi ve Büyükkal, Burcu (2025). "Türkçe Rap Şarkı Sözlerinde Nezaket Stratejileri Üzerine Bir İnceleme". *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi* 9(1), 247-276. <https://doi.org/10.34083/akaded.1575500>.
- Çetin, Nagihan ve Akçam, Harun (2021). "Atasözleri ve Deyimlerde Bir Gösterge: "Boyun"". *YAZIT Kültür Bilimleri Dergisi* 1(1), 47-56. <https://doi.org/10.29228/yazitdergisi.51367>.
- Çiçek, Hüseyin (2025). "İşlevsel Dilbilim Kuramları Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme". *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi* 23 [GÜZ 2025], 612-634. <https://doi.org/10.28981/hikmet.1737729>.
- Duman, Seyyare (2022). *Edimbilim*. Ankara: Dorlion Yayınları.
- Duman, Mehmet Akif (2025). "Edimbilimsel Açından Türk Gölge Oyununun Eksen Karakterlerinde Fiziksel Şiddet". *Milli Folklor* 19(145), 17-28. <https://doi.org/10.58242/millifolklor.1309142>.
- Enez Bayar, Miray (2025). "Grice'in İş Birliği İlkesi Işığında Edebi Bir Sorgu: "Katharina Blum'un Çiğnenen Onuru"". *Uluslararası Dil Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi* 8(1), 105-119. <https://doi.org/10.37999/udekad.1612305>.
- Erdem Nas, Gönül (2026). "Edimbilimsel Bir Değerlendirme: Türkçe ve Hırvatça Nezaket İfadeleri". *Dil Araştırmaları* 20(38), 63-77. <https://doi.org/10.54316/dilarastirmalari.1706498>.
- Gerez Taşgın, Fatma ve Börekçi, Muhsine (2025). Pragmatic Awareness Scale: A Validity And Reliability Study. *Boğaziçi University Journal of Education* 42(1), 73-86. <https://doi.org/10.52597/buje.1594381>.
- Grice, Herbert Paul (1975). "Logic and conversation". *Syntax and semantics: Speech acts* (pp. 41-58). Academic Press.

- Gürel, Emet ve Tat, Merba (2019). "Türkçede Beden Olgusu: Atasözleri ve Deyimler Üzerine Bir İçerik Analizi". *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi* 32, 235-256. <https://doi.org/10.31123/akil.620824>.
- Hirik, Erkan (2018). "Söz Edimleri Kuramı Bağlamında Atasözleri-Deyimlerde Toplum/Topluluk Adları ve Duygu Değerleri". *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi* 11(24), 158-177. <https://doi.org/10.12981/mahder.479500>.
- Hirik, Seçil (2024). "Türkçede Nezaket Stratejilerinin Yazılı Metin Temelli Kullanımı: Haldun Taner Örneği". *Söylem Filoloji Dergisi* 9(2), 1032-1054. <https://doi.org/10.29110/soylemdergi.1481420>
- Kıran, Zeynel ve Kıran, Ayşe Eziler (2018). *Dilbilime Giriş*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Korkut, Gizem (2025). "Eski Türkçede Seslenme Yoluyla Yapılan Uyarı Edimlerine Bir Bakış". *Türkbilig* 2025(49), 99-110. <https://doi.org/10.59257/turkbilig.1602768>.
- Kundakçı, Emre (2021). "Suat'ın Nezaket Stratejisi: Suat'ın Mektubu'na Edimbilimsel Bir Bakış". *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi* 5(1), 112-129. <https://doi.org/10.34083/akaded.863221>.
- Kurtoğlu Zorlu, Özlem & Tosun, Merve (2023). "Aman Ünlemi Üzerine Derlem Temelli Bir Anlambilim ve Edimbilim Çalışması". *Mersin Üniversitesi Dil ve Edebiyat Dergisi* 19(1), 89-105. <https://izlik.org/JA34JN39BD>.
- Lauhakangas, Outi (2007). Use of proverbs and narrative thought. *Folklore*, 35, 77-84.
- Ma, Tai (2022). "Türkçede Kip ve Kipliğe Sözdizimsel-Pragmatik Yaklaşım". *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi* (12): 70-91.
- Özer, Suat (2017). "Türkçede Vücut Organ Adı Olarak "Kulak" Sözcüğünün Kavramsal İçeriğine Bilişsel Yaklaşım". *Turkish Studies Volume* 12/7, p. 291-310, <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.11526>.
- Sağlam, Ali (2025). "Hukuk Dilinde Edimbilimsel Bir Kullanımın İncelenmesi". *Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 15(2), 797-823. <https://doi.org/10.54704/akdhfd.1746559>.
- Sağın Şimşek, Çiğdem vd. (2016). "İşlevsel Edimbilim Yöntemiyle Dilsel Araçların İncelenmesi: bu, şu, o ve Dilin Gösterme Alanı". *Dilbilim Araştırmaları Dergisi* 19, 111-124. <https://izlik.org/JA46ZK59JH>.
- Searle, Jean Rogers (1969). *Speech acts: An essay in the philosophy of language*. Cambridge University Press.
- Ünsal Şakiroğlu, Hülya ve Özyıldırım, Işıl (2024). "The Strategies of Invitation Speech Act in Turkish". *OPUS Journal of Society Research* 21(5), 274-286. <https://doi.org/10.26466/opusjsr.1518494>.
- Şişman, Rabia Şenay (2025). "Atasözlerinde Kaba Sözler: Tarihsel-Bağlamsal Dikkatlerle Tematik Tasnifler". *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi* 9(2), 1193-1227. <https://doi.org/10.34083/akaded.1630189>.
- Yaylagül Üstünel, Özen (2020). *Edim Bilimi Bakış Açısıyla Kutadgu Bilig*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

- Tanrıvere, Utku (2025). "Edim ve Söz Olarak Tehdit". *Disiplinler Arası Dil Araştırmaları* 11(11), 177-193. <https://doi.org/10.48147/dada.1781216>.
- Taştal, Ezginur (2024). "Edimbilimsel Bir Olgu Olarak Gösterim: Dede Korkut Örneği". *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi* 7(2), 89-106. <https://doi.org/10.59182/tudad.1440631>.
- Wittgenstein, Ludwig (2023). *Felsefi Soruşturmalar*. (Çev. Haluk Barışcan). İstanbul: Metis Yayınları.
- Yaman, Hanife (2023). "Türkçe Deyimlerde Nezaket İfadeleri". *Gazi Türkiyat* 33, 131-151. <https://izlik.org/JA43SG69FK>
- Yılmaz, Engin (2020). *Edim Bilimine Giriş*. Ankara: Pegem Akademi.

DOKU UYUŞMAZLIĞI

KAYA ULUSAY

öykü

Günce Yayınları

Tırnak Çizikleri

Hülya Tamzok

öykü

Günce Yayınları

Ettik mi O Kadar

Fahri Kaplan

Günce Yayınları

THOMAS HARDY

ÜÇ YOLCU

Çeviren: Ercan Gürova

Tiyatro

Günce Yayınları

www.gunceyayinlari.com